

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕ-7

ਸੱਤਵੀਂ ਜਮਾਤ

ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2019 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction and annotation etc., are reserved by the Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੂ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਗੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।
(ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਮੁੱਲ : ਰੁਪਏ

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ- 160002
ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ : ਰਾਹੀਂ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਰਾਜ ਦੀ ਸਕੂਲ-ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਸਿੱਖਿਆ-ਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਬਣਾ ਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਸੱਤਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ) ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਐੱਨ. ਸੀ. ਐੱਫ. 2005 ਅਤੇ ਪੀ. ਸੀ. ਐੱਫ. 2013 ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸੋਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਤਰਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਨਵੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ (ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ) ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਅਮੀਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਠ-ਸਮਗਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਾਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪਾਠ-ਸਮਗਰੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼, ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ; ਸ਼੍ਰੀ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਆਸ਼ਾ ਪੁਰੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਨੀਲਮ ਮੰਡ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿੱਲੋਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਤਤਕਰਾ

ਲੜੀ ਨੰ.	ਪਾਠ		ਲੇਖਕ	ਪੰਨਾ ਨੰ.
1.	ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ	ਕਵਿਤਾ	ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ	1
2.	ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਲਾਭ	ਲੇਖ	ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ	5
3.	ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ	ਜੀਵਨੀ		10
4.	ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ	ਕਵਿਤਾ	ਸੁਨੀਲਮ ਮੰਡ	16
5.	ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ	ਕਹਾਣੀ	ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ	20
6.	ਯਾਤਰਾ: ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ	ਯਾਤਰਾ	ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਵਿਰਕ	26
7.	ਅਣਖੀਲਾ ਯੋਧਾ—ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨੀ	ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ	35
8.	ਹੋਲੀ ਦਾ ਗੀਤ	ਕਵਿਤਾ	ਸੁਰਜੀਤ ਰਾਮਪੁਰੀ	41
9.	ਰੁੱਤ-ਰੁੱਤ ਦੇ ਰੰਗ	ਕਹਾਣੀ	ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼	44
10.	ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋ ?	ਲੇਖ	ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ	51
11.	ਭਾਰਤੀ ਫੁਟਬਾਲ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ : ਉਲੰਪੀਅਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ	ਜੀਵਨੀ	ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੱਡਾ	56
12.	ਸਮਾਂ ਨਾ ਗੁਆ ਬੇਲੀਆ	ਕਵਿਤਾ	ਬਲਜਿੰਦਰ ਮਾਨ	61
13.	ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ : ਮਾਈ ਭਾਗੋ	ਜੀਵਨੀ	ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ	65
14.	ਮਹਾਨ ਧੀਆਂ	ਕਵਿਤਾ	ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	69
15.	ਫੈਸਲਾ	ਕਹਾਣੀ	ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਸ਼ਟ	73
16.	ਦੁਨੀਆ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਨਹੀਂ	ਲੇਖ	ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ'	79
17.	ਰੁੱਖ	ਕਵਿਤਾ	ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ	84
18.	ਜਦੋਂ ਦੰਦ ਬੋਲ ਪਿਆ	ਕਹਾਣੀ	ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ	87
19.	ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਜੀਵਨੀ	ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	93
20.	ਕੌਣ ਕਦੇ ਰੁਕਿਆ ਹੈ	ਕਵਿਤਾ	ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	98
21.	ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ - ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ	ਲੇਖ	ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਦਵਾਣ	101
22.	ਗਰੀਬਨਵਾਜ਼	ਇਕਾਂਗੀ	ਡਾ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	106

ਪਾਠ-1

ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ

ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ ਬੇਲੀਓ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ।
ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ, ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ।
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਕਾਰਨ, ਇਹ ਧਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਕਹਾਈ,
ਮਿੱਠੀ, ਪਿਆਰੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਦੀ, 'ਪੰਜਾਬੀ' ਅਖਵਾਈ।
ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦੀ ਦਿੱਤੀ, ਪਹਿਲੀ ਏਸ ਕਿਤਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਪੋਰਸ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਇਆ,
ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੋਹ ਸਿਕੰਦਰ, ਦੇਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਖਲੋਇਆ।
ਤੱਕੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਪੋਰਸ ਦੇ ਵਿੱਚ, ਅਣਖਾਂ ਬੋਹਿਸਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਬੁੱਲ੍ਹੇ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇੱਥੇ, ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਰਿਝਾਏ,
ਨਾਨਕ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ; ਗੁਰੂ, ਪੀਰ ਅਖਵਾਏ।
ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਛੇੜੀ, ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ਼ ਰਬਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

‘ਮਹਾਂਬਲੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ’ ਸੀ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜਾਇਆ,
ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਉਸ, ਰੱਜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਮਾਇਆ।
ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ‘ਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਝੱਲੇ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸੀ ਰਹਿੰਦੇ, ਬਣ ਕੇ ਭਾਈ-ਭਾਈ,
ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੁੱਟ ਪਾਈ।
ਸੰਤਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ, ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਚਨਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਦੂਧਮ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਰਾਭੇ; ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਈ,
ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ; ਲਾੜੀ ਮੌਤ ਵਿਆਹੀ।
ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਾਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ, ਹੋ ਕੇ ਬੜੇ ਬੇਤਾਬ,
ਇਹ ਮੇਰਾ ਪੰਜਾਬ.....।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿੰਨੇ ਦਰਿਆ ਵਗਦੇ ਸਨ ?
- (ਅ) ਪੋਰਸ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਿਸ ਰਾਜੇ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
- (ੲ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ?
- (ਸ) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਂਬਲੀ ਰਾਜਾ ਕੌਣ ਹੋਇਆ ਹੈ ?
- (ਹ) ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਤੋਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਮਿਲ਼ਾਓ :

ਪੰਜਾਬ _____

ਹੋਇਆ _____

ਭਾਈ _____

ਰਿਝਾਏ _____

3. ਖ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ, -----

ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੋਹ ਸਿਕੰਦਰ, -----

----- ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜਾਇਆ।

ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸੀ ਰਹਿੰਦੇ, -----

ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਵਾਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ, -----

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਖਿੜਿਆ :

ਬੇਹਿਸਾਬ :

ਵਿਤਕਰੇ :

ਫੁੱਟ ਪਾਉਣਾ :

ਬੇਤਾਬ :

5. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਮਿੱਠੀ :

ਆਪਣੇ :

ਫੁੱਟ :

ਅਜ਼ਾਦੀ :

ਮੌਤ :

6. ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :-

	ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1.	ਮੇਰਾ	मेरा	My
2.	ਪਿਆਰੀ	_____	_____
3.	ਧਰਤੀ	_____	_____
4.	ਲੋਕ	_____	_____
5.	ਦੇਸ	_____	_____
6.	ਕਿਤਾਬ	_____	_____

* * *

ਪਾਠ-2

ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਲਾਭ

ਜੰਗਲ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਏਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਟੋਟੇ ਕਿਉਂ ਵਿਅਰਥ ਪਏ ਹਨ ? ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਜੰਗਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਤਲਾਅ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਵੱਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਫੇਫੜੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਜੰਗਲ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਦੇਸ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸਿਹਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਵੀ ਭੁੱਖ ਹੈ।

ਜੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਜ਼ਾਰੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇਸ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬਣ ਵਿੱਚ ਕੱਟੇ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਹੜ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਬਸਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਹੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਗ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੰਗਲ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਤਾਂਘ ਲੁਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ, ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਿੰਟ ਦੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਦਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਡਿਗਦੀ ਗਈ।

ਅੰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲ ਕੱਟ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਹਲ ਹੇਠ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਬੜਾ ਸਫਲ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਮੂਰਖਤਾ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਬੜਾ ਸੀਤਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਬੱਦਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲੋਂ ਉੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਉੱਤੇ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਮੀਂਹ ਪਾਏ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਜੰਗਲਾਂ ਉੱਤੇ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਠੰਢਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਢਕੇ ਹੋਏ ਪਰਬਤਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜੰਗਲ ਕੱਟੇ ਗਏ ਹਨ, ਉੱਥੇ-ਉੱਥੇ ਮੀਂਹ ਘਟ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਬੰਜਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ 'ਵਣ-ਮਹਾਂਉਤਸਵ' ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਨਵੇਂ ਬਿਰਖ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੰਗਲ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਮੇਜ਼, ਮੰਜੇ, ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵੀ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹੀ ਦਾਤ ਹਨ। ਜੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਕੜੀ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਹੀ ਨਾ ਬਲੇ। ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਠਰ ਜਾਣ। ਲੱਕੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ, ਨਿੱਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਅਤੇ ਗੱਡੇ-ਰੇਲ੍ਹੇ ਆਦਿ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਵਪਾਰ ਅੱਧਾ ਰਹਿ ਜਾਏ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਂ 'ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਕਰਕੇ ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਿਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਪੋਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੂਸ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਜੰਗਲ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ ਵੱਸੇ ਮੀਂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰੁੜ੍ਹ ਕੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਡਿਗੇ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਨਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਅਤੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਬਿਰਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਬਿਰਖ ਦੀ ਇਸ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਰਖ ਲਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਘਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਗਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਲੱਕੜੀ ਮੰਗਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜੰਗਲ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਵੀਹ-ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਪਰਬਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਜੰਗਲ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਬਰਸਾਤੀ ਨਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਰੂਪਨਗਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇੱਕੋ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ ਚੱਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜੰਗਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ਼ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰਾ-ਭਰਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜੰਗਲ ਆਪਣੀ ਠੰਢੀ ਛਾਂ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ਼ ਪੋਲੀ ਕੀਤੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਦਿਨੋ-ਦਿਨੋ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਪਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਜੰਗਲ ਹੀ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜੰਗਲ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪੰਛੀ ਘਟ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਉਗਾ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਏਨੀਆਂ ਨਾਜ਼ਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ। ਸੋ ਜੰਗਲ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖ ਸਾਲਾਂ-ਬੱਧੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲਾਂ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਨੂੰਮਾਨ ਇੱਕ ਦੂਰ ਦੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਲਾਉਣ ਸਾਰ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੇ ਫੱਟ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਰੋੜਾਂ ਆਦਮੀ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਕੰਮ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਤੀਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਡੱਬੀਆਂ ਦਾ ਕਾਰਖ਼ਾਨਾ ਹੀ ਲੈ ਲਓ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਚੀੜ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਸਦਕਾ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਛਪੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਵੀ ਜੰਗਲ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਅਤੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੂੰਦ, ਲਾਖ, ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣੇ। ਜਦ ਜੰਗਲ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੈਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜੰਗਲੀ ਅੱਗ ਨਾਲ਼ ਜੋ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀ ਰਗੜ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾੜ ਕੇ ਘਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਤੇਜ਼ ਝੱਖੜਾਂ ਨਾਲ਼ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ਼ ਮਿੱਟੀ ਥੱਲੇ ਦੱਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲ ਧਰਤੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੱਝੀ ਅੱਗ ਨਾਲ਼ ਸੜ ਕੇ ਕੋਲੇ ਦੀ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਕੋਲਾ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਤੇ ਕੋਲੇ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਲਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦੇਸ ਬਾਕੀ ਦੇਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ।

ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਕਿੱਕਰਾਂ, ਬੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੱਪਲਾਂ ਤੇ ਬੋਹੜਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮਿੱਠੇ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

1. ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ?

(ੳ) ਧਨ-ਦੌਲਤ (ਅ) ਜੰਗਲ

(ੲ) ਜਨ-ਸੰਖਿਆ

2. ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰਿਵਾਜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ?

(ੳ) ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਦਾ (ਅ) ਕੋਠੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦਾ

(ੲ) ਕਾਰਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦਾ

3. ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ?

(ੳ) ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ (ਅ) ਦਰਖਤ ਕੱਟਣ ਨਾਲ

(ੲ) ਆਪਣੇ-ਆਪ

4. ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਉੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ?

(ੳ) ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ (ਅ) ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ

(ੲ) ਗਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਜੰਗਲ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ?

2. ਅੰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ?

3. ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਖਾ ਘੱਟ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

4. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਲੱਕੜ ਕਿਹੜੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

5. ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਹਨ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਵੱਡੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ?

2. ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ?

3. ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?

4. ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ?

5. ਜੰਗਲ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਸਪਤਾਲ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਕੁਦਰਤ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਤਜਰਬਾ, ਰਿਵਾਜ, ਮਹੱਤਤਾ

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਜੰਗਲ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ _____ ਹਨ।
2. ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ _____ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
3. ਬਿਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ _____ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
4. ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ _____ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
5. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ _____ ਤੇ _____ ਦਾ ਯੁੱਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1. ਬਿਰਖ	_____	_____
2. ਕਵੀ	_____	_____
3. ਕੁਦਰਤ	_____	_____
4. ਤਬਦੀਲੀ	_____	_____
5. ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ	_____	_____

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

1. ਸੇਹਤ _____
2. ਸ਼ੈਹਰ _____
3. ਵਾਜੂਮੰਡਲ _____
4. ਲਾਬ _____
5. ਜੁੱਗ _____

ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ :

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਨਾਏ ਗਏ ਵਣ-ਮਹਾਂਉਤਸਵ ਸਮਾਗਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਓ।

* * *

ਪਾਠ-3

ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ

ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਚਾਇਆ।

ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਵਾਰਾ-ਡੋਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬੜੇ ਚਲਾਕ, ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਤੇ ਲੂਣ-ਹਰਾਮ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿੱਘਰਦੀ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵਾਲ਼ੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ਼ ਇੱਕ ਤਾਂ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਰਨ ਮੋਹ, ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਤੀਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਭੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ। ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿਕ ਕੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ਼ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਾਲਤ ਦੱਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈ। ਹਰ ਇੱਕ ਮਹਿਕਮੇ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਿਆ। ਵੱਢੀਬੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਕਠਨ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਅਕਲਮੰਦੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ।

ਪਰ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਜੀਂਦ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਜੀਂਦ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ ਪਰ ਟਾਮਸਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਖੁੱਸ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਖੂਨ ਖੌਲ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਜੀਂਦ ਪਹੁੰਚੀ। ਟਾਮਸਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਲਗ-ਪਗ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਖੇਡ ਵਿਗੜਦੀ ਜਾਪੀ। ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਟਾਮਸਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਟਾਮਸਨ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਭੱਜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਾ ਲੱਭਿਆ।

1794 ਦੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਰਕਾਰਾ ਰਾਜ-ਮਹੱਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੰਟਾ ਰਾਓ ਮਰਹੱਟੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਟਿਆਲੇ ਉੱਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

“ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾਵੇ! ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਾਰਨ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੱਗ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਣ; ਸਾਡੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਖੋਹ ਲੈਣ ਤੇ ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ....ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ.... ਆਓ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੂਝੀਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਭ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਵਕਤ ਹੈ.....।”

ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਲੰਮਾ ਭਾਸ਼ਣ ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਖੌਲ ਉੱਠਿਆ। ਦੇਸ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਜਾਗ ਉੱਠੇ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ।

ਮਰਦਾਪੁਰ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੰਟਾ ਰਾਓ ਤੇ ਲਛਮਣ ਰਾਓ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇਸ-ਭਗਤ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ, ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆ ਡਟੇ।

ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰ ਵੱਲ ਹਰਕਾਰਾ ਭੇਜ ਕੇ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ :

“ਪਟਿਆਲਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਅਣਖ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਨਾਹੱਕ ਲੁੱਟਿਆ-ਪੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠੇ ਰਹੀਏ। ਇਸ ਵਕਤ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਓ ਜਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤਰ ਕੇ ਦੋ ਹੱਥ ਦਿਖਾਓ ਤੇ ਦੇਖੋ.....।”

ਹਰਕਾਰੇ ਨੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਅੰਟਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲਛਮਣ ਰਾਓ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾਨੂ ਮੱਲ ਦੇ ਦਿਵਾਏ ਭਰੋਸਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਯਕੀਨ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਖਰ ਰਿਆਸਤ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਇੱਕ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਏਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਿੱਥੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਿਸ਼ਕੀਆਂ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ਼, ਤਲਵਾਰਾਂ ਦਾ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ਼, ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ਼ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜੋਸ਼ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਢਲ਼ਨ ਲੱਗਾ। ਅੰਟਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਰਦਾਂਪੁਰ ਦੀ ਭੂਮੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਰਲੋ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਬਣ ਗਈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਰਹੱਟੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਜ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੋਥਾਂ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਸਨ।

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਸੰਝ ਹੋਣ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇੱਕ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵੈਰੀ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ਰਤ ਪਏ ਹਨ। ਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾ ਨੱਸਣ ਜੋਗਾ, ਨਾ ਖੜ੍ਹਨ ਜੋਗਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਮੰਨਿਆ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਅਚਨਚੇਤ ਨਗਾਰੇ 'ਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ। ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਾਂਗ ਵਧੀ। ਵੈਰੀ ਦੇ ਖੇਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਏ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ।

ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਗੱਜੀ। ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਲੜਾਈ ਨਾਲ਼ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਖੜ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਜਿੱਤ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਹੋਈ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਪੈ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਤੇ ਇਸ ਕੌਮ ਦੇ ਮਰਦ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਨਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜ-ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ :

- (ੳ) ਕਿਹੜੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਟਿਕ ਕੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ?
- (ਅ) ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ?
- (ੲ) ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ?
- (ਸ) ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾਇਆ ?
- (ਹ) ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

2. (ੳ) ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਵੱਖਰੇ- ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਪੜ੍ਹੋ ਤੇ ਸਮਝੋ :

ਕੰਬਣਾ	-	ਕਾਂਪਨਾ
ਪੇਕੇ	-	ਸਾਧਕਾ
ਅਣਖ	-	ਅਹਮ
ਵੱਢੀਖੋਰ	-	ਰਿਝਵਤਕੋਰ
ਲੂਣ-ਹਰਾਮ	-	ਨਸਕ ਹਰਾਮ
ਲਾਜ	-	ਸ਼ਰਮ
ਹਮਲਾ	-	ਆਕ੍ਰਮਣ

3. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੋਹਾਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝੋ :

ਉੱਬਲਣਾ	-	ਤਬਲਨਾ
ਸੰਝ	-	ਸ਼ਾਸ
ਵਾਗ-ਡੋਰ	-	ਬਾਗਡੋਰ
ਬਿਗਲ	-	ਬਿਗੁਲ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

1. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਕਿੱਥੇ ਆ ਗਏ ?

- (ੳ) ਜੀਂਦ (ਅ) ਪਟਿਆਲਾ (ੲ) ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ

2. **ਟਾਮਸਨ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਰਿਆਸਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ?**
(ੳ) ਪਟਿਆਲਾ (ਅ) ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ
(ੲ) ਜੀਂਦ
3. **ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਕਿੰਨੀ ਸੀ ?**
(ੳ) ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ (ਅ) ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ
(ੲ) ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ
4. **ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਯੁੱਧ ਕਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ?**
(ੳ) ਜੀਂਦ (ਅ) ਪਟਿਆਲਾ
(ੲ) ਮਰਦਾਪੁਰ
5. **ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ ?**
(ੳ) ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ (ਅ) ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ
(ੲ) ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਕੌਣ ਬੈਠਾ ?
2. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਕਿੱਥੇ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ?
3. ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੱਲ ਕੌਣ ਵਧਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ?
4. ਮਰਦਾਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ?
5. ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਹਰਾਇਆ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਕਿਹੜੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੇ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਟਿਕ ਕੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ?
2. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਇਆ ?
3. ਹਰਕਾਰੇ ਨੇ ਕੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ?
4. ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਹਾ ?
5. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਕੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਨਿਗਰਾਨੀ, ਅਚਨਚੇਤ, ਸਲਾਹ, ਬਹਾਦਰੀ

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ _____ ਦੇ ਸਰਦਾਰ _____ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ?
2. ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ _____ ਆ ਗਈ।
3. ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਾ _____ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲੱਗਾ।
4. ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ _____ ਦੀ _____ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।
5. ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ _____ ਬਚਾ ਲਈ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1. ਬਹਾਦਰ	_____	_____
2. ਖ਼ਬਰ	_____	_____
3. ਖ਼ੂਨ	_____	_____
4. ਲੋਥ	_____	_____
5. ਫੌਜ	_____	_____

(ਕ) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

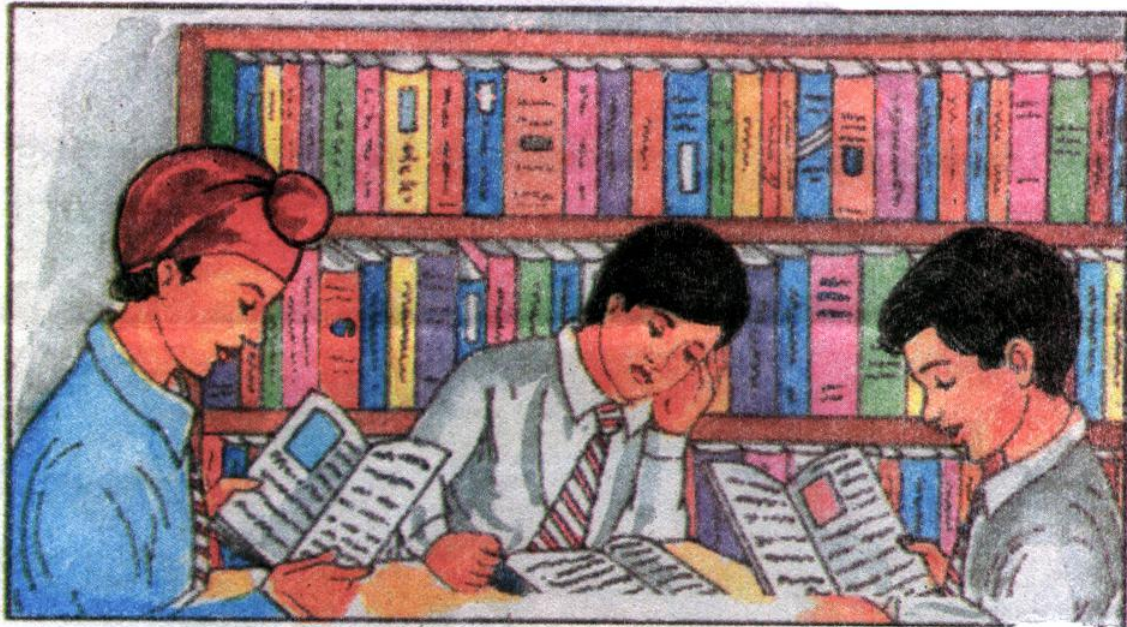
1. ਪਰਬੰਧਕ _____
2. ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ _____
3. ਮੈਹਕਮਾ _____
4. ਬੈਰੀ _____
5. ਤੂਫਾਨ _____

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :

ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਹਾਦਰ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰੋ।

ਪਾਠ-4

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ

ਸਕੂਲ ਮੇਰੇ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ,
ਜਿੱਥੇ ਲੱਗੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਢੇਰੀ।

ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ,
ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਰਾਂ ਨਾ ਦੇਰੀ।
ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਕਸਰ,
ਚਾਈ-ਚਾਈ ਲਾਉਂਦਾ ਫੇਰੀ।
ਸਕੂਲ ਮੇਰੇ ਦੀ.....।

ਚੰਗੀਆਂ-ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖ ਕੇ,
ਸੋਚ ਬਣਾਉਣੀ ਹੋਰ ਚੰਗੇਰੀ।
ਹਰ ਰਚਨਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹੇ,

ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਲਮੇਰੀ ।
ਸਕੂਲ ਮੇਰੇ ਦੀ..... ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪੈ ਜਾਏ,
ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਬਥੇਰੀ ।
ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਚਾਨਣ ਸਾਨੂੰ,
ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਾਲੀ ਰੋਕਣ 'ਨ੍ਹੇਰੀ ।
ਸਕੂਲ ਮੇਰੇ ਦੀ..... ।

ਵੰਨ-ਸਵੰਨੀਆਂ ਤੱਕ ਪੁਸਤਕਾਂ,
ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ।
ਸਕੂਲ ਮੇਰੇ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ,
ਜਿੱਥੇ ਲੱਗੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਢੇਰੀ ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

(1) ਨਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ?

(ੳ) ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ (ਅ) ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ

(ੲ) ਜਮਾਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ

(2) ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

(ੳ) ਖੇਡ ਕੇ (ਅ) ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ

(ੲ) ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ

(3) ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ?

(ੳ) ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖ ਕੇ (ਅ) ਵਿਹਲੇ ਰਹਿ ਕੇ

(ੲ) ਖਾ-ਪੀ ਕੇ

(4) ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ?

- (ੳ) ਵੰਨ-ਸਵੰਨੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਾਰਨ (ਅ) ਫ਼ਰਨੀਚਰ ਕਾਰਨ
(ੲ) ਫ਼ਰਸ਼ ਦੇ ਮੈਟ ਕਾਰਨ

(5) ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ?

- (ੳ) ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ (ਅ) ਗਿਆਨ
(ੲ) ਵਰਦੀਆਂ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ?
2. ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵਿਹਲ ਕਿਸ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
3. ਗਿਆਨ ਦੀ ਢੇਰੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

3. ਸਤਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ :

1. -----ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ,
ਜਿੱਥੇ ਲੱਗੀ----- ।
2. ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ-----,
-----ਵਾਲੀ ਰੋਕਣ 'ਨ੍ਹੇਰੀ ।
3. -----ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹੇ,
ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ----- ।

4. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਢੇਰੀ	ਦੇਰੀ	'ਨ੍ਹੇਰੀ
ਲਮੇਰੀ	ਬਥੇਰੀ	ਢੇਰੀ
ਲਹਿੰਦਾ	ਕਹਿੰਦਾ	-----
ਆਵਣ	-----	-----
ਚੜ੍ਹਦਾ	-----	-----
ਜਲ	-----	-----

5. ਸੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਕਵੀਤਾ, ਵੇਹਲ, ਛੋਕ, ਨਮੀਆਂ-ਨਮੀਆਂ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਕੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣ।

* * *

ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ

ਮੇਰੀ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੇਟੀ ਮਿੰਨੀ ਪਲ ਭਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਬਾਬੂ ਜੀ! ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦਰਬਾਨ ਏ ਨਾ! ਉਹ ਕਾਗ ਨੂੰ ਕਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਬੂ ਜੀ!” ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਬਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਵੇਖੋ, ਬਾਬੂ ਜੀ! ਭੋਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸੋ, ਬਾਬੂ ਜੀ! ਭੋਲਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਏ, ਨਾ?” ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਿੰਨੀ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਖੇਡ ਛੱਡ ਕੇ ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੀਕਣ ਲੱਗੀ, “ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ! ਓ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ!”

ਮੇਢੇ 'ਤੇ ਮੇਵਿਆਂ ਦੀ ਬੋਰੀ ਲਟਕਾਈ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਫੜੀ ਇੱਕ ਉੱਚਾ-ਲੰਮਾ ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਸੜਕ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਮਿੰਨੀ ਡਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਭੱਜ ਗਈ। ਉਹ ਡਰ ਗਈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ

ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਦੇ ਬੋਰੀ ਖੋਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌਦਾ ਖਰੀਦਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਬਾਬੂ ਸਾਹਿਬ! ਤੁਹਾਡੀ ਬੱਚੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?”

ਮੈਂ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਡਰ ਕੱਢਣ ਖ਼ਾਤਰ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਾਮ, ਕਿਸਮਿਸ਼ ਕੱਢ ਕੇ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਮਿੰਨੀ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਡਰ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਚਿੱਬੜ ਗਈ। ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਿੰਨੀ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਟਾਕ-ਪਟਾਕ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਬਦਾਮਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸਮਿਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਠਿਆਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ? ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਨਾ ਦੇਣਾ,” ਏਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਮਿੰਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹੋ ਅਠਿਆਨੀ ਉਹ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਤੋਂ ਅਠਿਆਨੀ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਡਾਂਟ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸਮਿਸ਼-ਬਦਾਮ ਦੇ ਕੇ ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਦੇਰ ਤੱਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹੱਸਦੇ। ਰਹਿਮਤ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਪੁੱਛਦੀ, “ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ! ਓ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ! ਤੇਰੀ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ?”

ਰਹਿਮਤ ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ, “ਹਾਥੀ”। ਫਿਰ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ, “ਤੂੰ ਸਹੁਰੇ ਕਦੋਂ ਜਾਵੇਂਗੀ?” ਉਲਟਾ ਮਿੰਨੀ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ, “ਤੂੰ ਸਹੁਰੇ ਕਦੋਂ ਜਾਵੇਂਗਾ?”

ਰਹਿਮਤ ਆਪਣਾ ਮੁੱਕਾ ਘੁਮਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗਾ”, ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮਿੰਨੀ ਬਹੁਤ ਹੱਸਦੀ।

ਹਰ ਸਾਲ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਉਗਰਾਹੁਣ 'ਤੇ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਨ ਆਉਂਦਾ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਕੁੜਤੇ 'ਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਦਾਗ਼ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਛੁਰਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚਾਦਰ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਉਧਾਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਰਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ‘ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ! ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ !’ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਮਿੰਨੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਖਿੜ ਗਿਆ। ਮਿੰਨੀ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਸਹੁਰੇ ਜਾਵੇਂਗਾ ?” ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਉੱਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਮਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਕਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ।”

ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ।

ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ।

ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ।

ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਮਿੰਨੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੈ। ਲੋਕ ਆ-ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਖਰਚੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਹਿਮਤ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਲਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਬੋਰੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਬੜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਹਿਮਤ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ ਰਹਿਮਤ, ਕਦੋਂ ਆਇਐਂ ?”

“ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਛੁੱਟਿਆ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤੂੰ ਚਲਾ ਜਾ, ਫਿਰ ਕਦੇ ਆਈਂ।”

ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਰੁਕ ਕੇ ਕੁਝ ਝਿਜਕਦਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲਿਆ, “ਕੀ ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ?”

ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਮਿੰਨੀ ਹੁਣ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬੱਚੀ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, “ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ! ਓ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ !” ਪੁਕਾਰਦੀ ਭੱਜੀ ਆਵੇਗੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ, ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਰਹਿਮਤ, ਅੱਜ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਂਗਾ।”

ਉਹ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਵਾਂ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੇਵਾ ਬੱਚੀ ਲਈ ਲਿਆਇਆ ਸਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣਾ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਬਾਬੂ ਸਾਹਿਬ, ਪੈਸੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ,” ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਡੀ ਬੱਚੀ ਵਰਗੀ ਮੇਰੀ ਵੀ ਇੱਕ ਬੱਚੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬੱਚੀ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਮੇਵਾ ਲਿਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਸੌਦਾ ਵੇਚਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਰਦਾ।”

ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਮੈਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਤੇ ਦੋ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਕਾਲ਼ਖ ਲਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਦੀ ਇਸ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਨਾਲ਼ ਲਾ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਹਰ ਸਾਲ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀਆਂ ਗਲ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੌਦਾ ਵੇਚਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ਼ ਭਰ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲ਼ੇ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਵਿਆਹ ਵੇਲ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਸਜੀ ਮਿੰਨੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਰਹਿਮਤ ਕਾਬਲੀਵਾਲ਼ਾ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਝੱਲੀ! ਸੱਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੀ ਏਂ?”

ਮਿੰਨੀ ਹੁਣ ਸੱਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਸੰਗ ਨਾਲ਼ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਉਕਾ ਭਰ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ, ਇਸ ਘੜੀ ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੱਚੀ ਵੀ ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਜੇਡੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਰੱਬ ਜਾਣੇ, ਇਹਨਾਂ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ 'ਤੇ ਕੀ ਬੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ ਰਹਿਮਤ! ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਕੋਲ਼, ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਚਲਾ ਜਾ।”

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

1. ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ?

(ੳ) ਸੱਤ ਸਾਲ

(ਅ) ਪੰਜ ਸਾਲ

(ੲ) ਨੌਂ ਸਾਲ

2. ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਕੀ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ?

(ੳ) ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ

(ਅ) ਕੱਪੜੇ

(ੲ) ਮੋਢਿਆਂ ਦੀ ਬੋਰੀ

3. ਕਾਬਲੀਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ?

(ੳ) ਪੈਸੇ ਉਗਰਾਹੁਣ ਲਈ

(ਅ) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ਨ ਲਈ

(ੲ) ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ

4. ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ?

- (ੳ) ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਅ) ਹਿਸਾਬ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ
(ੲ) ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ।

5. ਰਹਿਮਤ ਕਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ?

- (ੳ) ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ (ਅ) ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ
(ੲ) ਪਤਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?
2. ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ?
3. ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਡਾਂਟ ਰਹੀ ਸੀ ?
4. ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਛਾਪ ਸੀ ?
5. ਰਹਿਮਤ ਭੁੰਜੇ ਕਿਉਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦੀ ਸੀ ?
2. ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ?
3. ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਿਲਨ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ?
4. ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਹਿਮਤ ਨੇ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ?
5. ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਾਬਲੀਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਅਚਾਨਕ, ਧੀਮੀ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਝਿਜਕ, ਪੁਸ਼ਾਕ

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਕਾਬਲੀਵਾਲਾ _____ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਸੜਕ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
2. ਡਰ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ _____ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜ ਗਈ।
3. ਮਿੰਨੀ ਦੀ ਝੋਲੀ _____ ਅਤੇ _____ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

4. ਹਰ ਸਾਲ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ _____ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ।
5. ਮਿੰਨੀ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਉਕਾ ਭਰ ਕੇ _____ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1. ਖਿੜਕੀ	_____	_____
2. ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	_____	_____
3. ਹਰ ਰੋਜ਼	_____	_____
4. ਟੁਕੜਾ	_____	_____
5. ਚਿਹਰਾ	_____	_____

(ਕ) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

1. ਜਰੂਰੀ _____
2. ਸੌਹਰਾ _____
3. ਮਿਲਣ _____
4. ਚੇਹਰਾ _____
5. ਕੁਜ _____
6. ਸੋਦਾ _____

ਬੱਚਿਓ ! ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਤੋਂ ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਦੀਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

* * *

ਪਾਠ - 6

ਯਾਤਰਾ : ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ

ਸ੍ਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਅਬ ਮੈਂ ਅਪਨੀ ਕਥਾ ਬਖਾਨੋ। ਤਪ ਸਾਧਤ ਜਿਹ ਬਿਧ ਮੋਹਿ ਆਨੋ।
ਹੇਮਕੁੰਟ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਹਾਂ। ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਸੋਭਤ ਹੈਂ ਤਹਾਂ।
ਸਪਤ ਸਿੰਗ ਤਿਹ ਨਾਮ ਕਹਾਵਾ। ਪੰਡ ਰਾਜ ਜਿਹ ਜੋਗ ਕਮਾਵਾ।

ਤਹਾ ਹਮ ਅਧਕ ਤਪੱਸਿਆ ਸਾਧੀ। ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ ਆਰਾਧੀ।

ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ 'ਹੇਮਕੁੰਟ' ਹੈ। ਹੇਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਬਰਫ਼' ਅਤੇ ਕੁੰਟ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸਰੋਵਰ'। ਇਹ ਸਥਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਲ ਤੋਂ ਲਗ-ਪਗ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਫ਼ ਜੰਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਥਿਤ 'ਸਰੋਵਰ' ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਰਫ਼ ਵੀ ਤਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ 'ਹੇਮਕੁੰਟ' ਜਾਂ 'ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸਰੋਵਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਉਚਾਈ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਆਕਸੀਜਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਲਈ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਯਾਤਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

'ਹੇਮਕੁੰਟ' ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਸੜਕਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤਾ ਸਫ਼ਰ ਬੱਸਾਂ, ਟ੍ਰੱਕਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਬੜਾ ਬਿਖੜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲਾ ਹੈ।

'ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ' ਜਾਣ ਲਈ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਇੱਥੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇੱਥੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਪਹਾੜੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੱਕ 108 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਨਾਲ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਖੱਡਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ ਤਾਂ ਹਰਿਆਵਲ ਭਰੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਾਰਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕੈਂਪਸ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਟਲ ਵੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤਿ ਦੀ ਗਰਮੀ ਝਾਗਦੇ ਗਏ ਯਾਤਰੀ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਠੰਢ ਦਾ ਸੁੱਖ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 'ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ' ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਲਗਾਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ

ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ ਤੋਂ 22 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਹਿਲਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਥਾਨ ਜੋਸ਼ੀਮਠ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਜੋਸ਼ੀਮਠ’ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਵੱਲੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਚਾਰ ਮਠਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇਹ ਸਥਾਨ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋਸ਼ੀਮਠ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੰਦਰ ਹਨ। ਜੋਸ਼ੀਮਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ‘ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ’ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ’ ਵਿਖੇ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਅਲਕਨੰਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅਲਕਨੰਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬੱਸਾਂ, ਟ੍ਰੱਕਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘੁੰ-ਘੁੰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਅਲਕਨੰਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਵਲ ਹੀ ਹਰਿਆਵਲ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਜਦੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਾ ਰੰਗ-ਬਰੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੀ ਥਕਾਵਟ, ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੋਂ ਅੱਗੇ ਯਾਤਰਾ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਅਰੰਭ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ‘ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ’ ਤੋਂ ‘ਗੋਬਿੰਦਧਾਮ’ ਤੱਕ ਦਾ 13-14 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੈਦਲ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਸਫ਼ਰ ਘੋੜਿਆਂ ’ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉੱਭੜ-ਖਾਬੜ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਰੀਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰਿਆਵਲ, ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਅਨਮੋਲ ਸੁਗਾਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਇੱਕ-ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਭ-ਇਛਾਵਾਂ ਦੇਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀ ਅਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਰਫ਼ੀਲੇ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀ ਥੱਕ ਹੋਏ ਪਰ ਖੁਸ਼ ਮਨ ਨਾਲ ‘ਗੋਬਿੰਦਧਾਮ’ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਲ ਤੋਂ 10500 ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਵੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਰਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਥਾਂ, ਕੰਬਲ, ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਬੜੀ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਸਵੇਰੇ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਂਦੇ ਹਨ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਲਈ ਯਾਤਰਾ ਅਰੰਭ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਯਾਤਰੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵਾਪਸ 'ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ' ਹੀ ਪੁੱਜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ ਤੋਂ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ 6-7 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਗ-ਪਗ ਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਰਸਤਾ ਵਧੇਰੇ ਕਠਨ ਹੈ ਪਰ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਪਹਾੜ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈਣ ਨਾਲ਼ ਬਰਫ਼ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਦੋ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ 'ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ' ਸਥਿਤ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਖ਼ੀਰ ਯਾਤਰੀ 'ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ' ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਤੇ ਇਸ ਪੱਧਰੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਸੱਤ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਰਫ਼ ਨਾਲ਼ ਢਕੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ਼ ਚਮਕਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਪਤਸਿੰਗ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਲਗ-ਪਗ ਢਾਈ ਵਰਗਮੀਲ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਸਨ। ਆਕਸੀਜਨ ਘਟ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸੇਵਾਦਾਰ ਇੱਥੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁੜ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਰਸਤਾ ਉਤਰਾਈ ਵਾਲ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਲਕ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਸਾਵਧਾਨੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ 'ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ' ਤੋਂ 'ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ' ਵਾਪਸ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ।

ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹਰ ਵੇਲ਼ੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸੁਹਾਵੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਮਕੁੰਟ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ :

- (ੳ) 'ਹੇਮਕੁੰਟ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਦੱਸੋ। ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ ?
- (ਅ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (ੲ) ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਜੋਸ਼ੀਮਠ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ਹ) ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ ਤੋਂ ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

(ਕ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਤ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।

1. **ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :**

(ੳ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

(ਕ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ (ਖ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ

(ਗ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ।

(ਅ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ?

(ਕ) ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸਰੋਵਰ (ਖ) ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਵਰ

(ਗ) ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਵਰ।

(ੲ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿੱਥੇ ਰੁਕੇ ਸਨ ?

(ਕ) ਗੋਬਿੰਦ ਘਾਟ ਵਿਖੇ (ਖ) ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਵਿਖੇ

(ਗ) ਸ੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ।

(ਸ) ਗੋਬਿੰਦਧਾਮ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤਲ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਹੈ।

(ਕ) 9000 ਫੁੱਟ 'ਤੇ (ਖ) 10000, ਫੁੱਟ 'ਤੇ

(ਗ) 10, 500 ਫੁੱਟ 'ਤੇ

(ਹ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵਿਖੇ ਕਿਸ ਗੈਸ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ?

(ਕ) ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਗੈਸ (ਖ) ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਗੈਸ

(ਗ) ਆਕਸੀਜਨ ਗੈਸ

2. **ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :**

(ੳ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ?

(ਅ) ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ?

(ੲ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ ?

(ਸ) ਸ੍ਰੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ ?

(ਹ) ਗੋਬਿੰਦਘਾਟ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਿਹੜੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- (ਅ) ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ?
- (ੲ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ?
- (ਸ) ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ?
- (ਹ) ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਤ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਤੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ

ਵਾਕ

- ਸ਼ਰਧਾਲੂ : ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਰੋਜ਼ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਰਹਾਇਸ਼ :
- ਪੜਾਅ :
- ਸਿਲਸਿਲਾ :
- ਉਤਸ਼ਾਹ :

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨਾਂ, ਬਰਫ, ਯਾਤਰਾ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਆਕਸੀਜਨ)

- 1. ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ _____ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ?
- 2. ਇੱਥੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ _____ ਜੰਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
- 3. ਹੇਮਕੁੰਟ ਦੀ _____ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ।
- 4. ਜੋਸ਼ੀਮਠ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ _____ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ ਹੈ।
- 5. ਇੱਥੇ _____ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

6. ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਓ :

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ : ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ

ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ :

ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ :

ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਾ :

ਉੱਭੜ ਖਾਬੜ :

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਲਿਖੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਬਰਫ਼	ਬर्फ਼	Ice
ਦ੍ਰਿਸ਼	_____	_____
ਯਾਤਰਾ	_____	_____
ਪਰਬਤ	_____	_____
ਉੱਚਾ	_____	_____
ਪੁੱਜਣਾ	_____	_____

8. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਸ਼ਬਦ

ਸੋਹਣਾ :

ਸਵੇਰ :

ਦਿਨ :

ਤਾਜ਼ਾ :

ਉੱਚਾ :

ਚੜ੍ਹਨਾ :

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

10. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੋਹਾਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝੋ :

ਸ਼ਰਧਾਲੂ : ਅਰਛਾਲੂ

ਪਰਬਤ : ਪਰਵਤ

ਤਪੱਸਿਆ	:	ਤਪਸ਼ਯਾ
ਬਰਫ਼	:	ਬਰਫ਼
ਮਾਤਰਾ	:	ਮਾਤਰਾ
ਦਰਸ਼ਨ	:	ਦਰਸ਼ਨ
ਦ੍ਰਿਸ਼	:	ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ
ਉੱਚਾ	:	ਉੱਚਾ
ਯਾਤਰਾ	:	ਯਾਤਰਾ
ਸਥਿਤ	:	ਸਥਿਤ
ਤੀਰਥ	:	ਤੀਰਥ
ਪੜਾਅ	:	ਪੜਾਅ
ਦਰਦ	:	ਦਰਦ
ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼	:	ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼

11. ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਸਮਝੋ :

ਕੰਢਾ	:	ਕਿਨਾਰਾ
ਅਦੁੱਤੀ	:	ਅਦਭੁਤ
ਵਾਂਗ	:	ਸਮਾਨ
ਤਿਲਕ	:	ਫਿਸਲ
ਪੁੱਜ	:	ਪਹੁੰਚਾ
ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਾ	:	ਝੜ - ਗਿਰਦ
ਲੋਚਾ	:	ਤਮਨਾ
ਤਾਂਘ	:	ਝਚਲਾ

12. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਤਪੱਸਿਆ, ਤੈਅ, ਪੜਾਅ, ਰਹਾਇਸ਼, ਸਿਲਸਿਲਾ, ਵੇਗ, ਵਹਾਅ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਅਨਮੋਲ, ਤਾਂਘ, ਅਦੁੱਤੀ।

ਵਿਆਕਰਨ :

ਪਿਛਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇਖੋ :

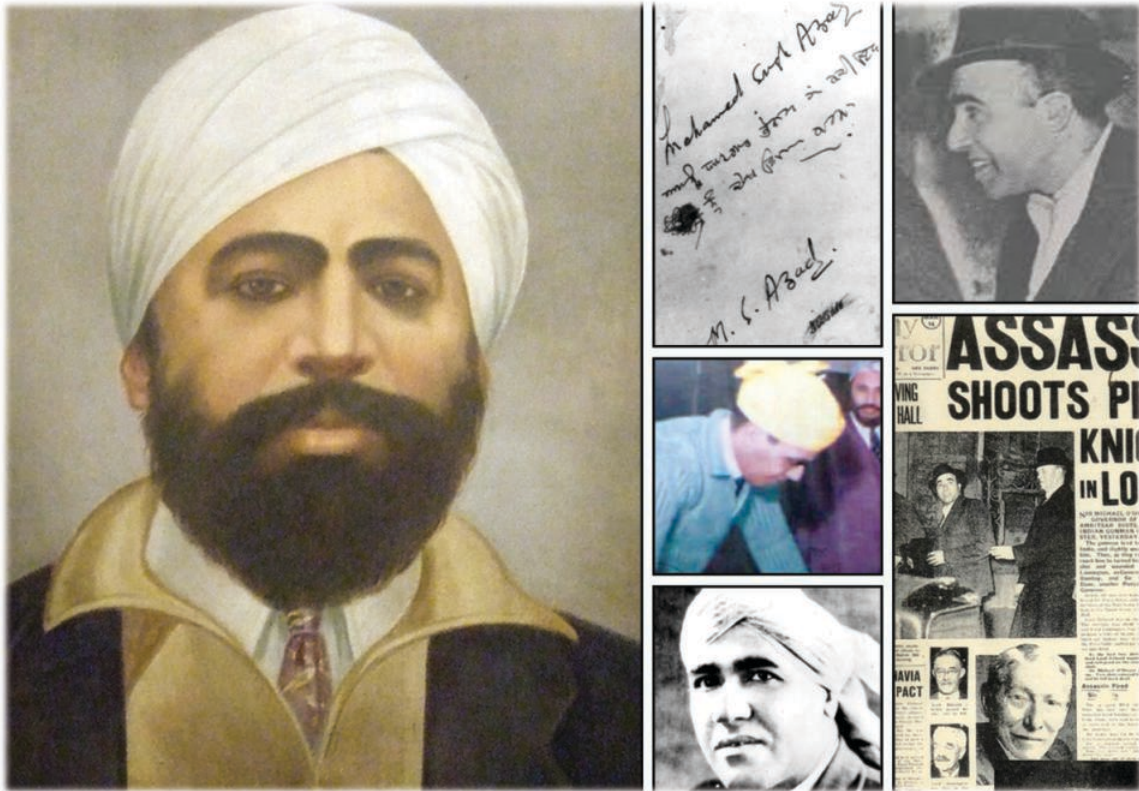
ਲਗ-ਪਗ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ, ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ, ਤੀਰਥ-ਸਥਾਨ, ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਾ, ਉੱਭੜ-ਖਾਬੜ, ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ, ਆਸੇ-ਪਾਸੇ, ਦੁੱਖ-ਦਰਦ।

ਪਿਛਲੇ ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਦਸ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਲਿਖੋ।

* * *

ਅਣਖੀਲਾ ਯੋਧਾ—ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦੇਸਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਤੇ ਮਾਣ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਅਣਖੀਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ: ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ 'ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ' ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ, ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 26 ਦਸੰਬਰ, 1898 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ. ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਬਰਾਦਰੀ 'ਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਫਾਟਕ ਦੀ ਚੌਕੀਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਨਰਾਇਣ ਕੌਰ ਸੀ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬਾਲ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਚੱਲ ਵੱਸੇ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਰਹਿਮ-ਦਿਲ ਪਿੰਡਵਾਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ

ਲੰਮੀ ਸੋਚ ਕੇ ਬਾਲ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਯਤੀਮਖ਼ਾਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਇੱਥੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜੋ ਯਤੀਮਖ਼ਾਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ 19 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਭਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਹੁਣ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਯਤੀਮਖ਼ਾਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲੱਗਿਆ। ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। 13 ਅਪਰੈਲ, 1919 ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੇ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ਼ ਹੋਲੀ ਖੇਡੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਯਤੀਮਖ਼ਾਨੇ ਨੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਥਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ਼ ਲਈ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਭੇਜਿਆ। ਇੱਥੇ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਮਿਰਤਕਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੀ ਕੁਰਲਾਹਟ ਨੇ ਗੱਭਰੂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਹੋਇਆ। ਹੰਟਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ 379 ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖ਼ੂਨੀ ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧੇਰੇ ਜਾਨਾਂ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨੇ ਉਬਾਲਾ ਖਾਧਾ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਤੋਂ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸੋਚ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਆਖ਼ਰ ਉਹ 1920 ਵਿੱਚ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਿਆ ਅਤੇ 1921 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਮੇਲ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਦੇਸ ਪਰਤ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਕਾਨ 'ਚ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ 'ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ' ਰੱਖ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਕਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ। 30 ਅਗਸਤ, 1927 ਈ. ਨੂੰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪਸਤੌਲ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸਖ਼ਤ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤੀ ਅਤੇ ਉਹ 1932 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰੜ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

1932 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੇਤਾ ਜੀ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨਾਲ਼ ਹੋਈ। ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਖ਼ਰ 1937 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ, ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ, ਸਿਰਫ਼ੀ, ਹਿੰਮਤੀ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਲੰਡਨ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਲਗ-ਪਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਤਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਅਜੇ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ। 13 ਮਾਰਚ, 1940 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲੰਡਨ ਦੇ ਕੈਕਸਟਨ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਸਾਬਕਾ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ, ਲਾਰਡ ਜੈਂਟਲੈਂਡ, ਲਾਰਡ ਲਮਿੰਗਟਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ, ਓਵਰਕੋਟ ਤੇ ਹੈਟ ਪਹਿਨ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਨੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਬੋਲੇ ਸਨ ਕਿ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਨੁੱਕਰ 'ਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਪਸਤੌਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਆਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਜੈਂਟਲੈਂਡ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਲਮਿੰਗਟਨ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, “ਮੈਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਓ ਲੰਡਨ ਵਾਸੀਓ, ਮੈਂ ਖੜਾ ਪੁਕਾਰਾਂ”। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ।

ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਰਿਕਸਟਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਹੈ।” ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਤੇ ਉੱਦਮੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਲਈ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 20 ਸਾਲ, 11 ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਈ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਿੱਤਰ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਆਖ਼ਰ 31 ਜੁਲਾਈ, 1940 ਈ. ਨੂੰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਸੂਰਬੀਰ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ ਵਿਖੇ 31 ਜੁਲਾਈ, 1974 ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ

ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਦਮ-ਕੱਦ ਬੁੱਤ, ਇੱਕ ਲੱਖ 60 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਾਲਜ, ਸਕੂਲ, ਹਸਪਤਾਲ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ, ਇੱਕ ਨਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਸੂਰਬੀਰ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਗੀਆਂ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ ?
- (ਅ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ?
- (ੲ) ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ?
- (ਸ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ?
- (ਹ) ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ?

2. ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣੋ :

- (ੳ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ?
 - (ਕ) ਰੋਪੜ
 - (ਖ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 - (ਗ) ਸੁਨਾਮ
 - (ਘ) ਬਰਨਾਲਾ
- (ਅ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ?
 - (ਕ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ
 - (ਖ) ਰਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ
 - (ਗ) ਅਣਖੀਲਾ ਉਧਮ ਸਿੰਘ
 - (ਘ) ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ
- (ੲ) ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਸਾਕਾ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ?
 - (ਕ) 23 ਮਾਰਚ
 - (ਖ) 13 ਅਪਰੈਲ
 - (ਗ) 28 ਸਤੰਬਰ
 - (ਘ) 15 ਅਗਸਤ

- (ਸ) ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ?
(ਕ) ਅੱਠਵੀਂ (ਖ) ਦਸਵੀਂ
(ਗ) ਬੀ.ਏ (ਘ) ਪੰਜਵੀਂ
- (ਹ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕਦੋਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ?
(ਕ) 1926 (ਖ) 1930
(ਗ) 1937 (ਘ) 1942

3. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਦੋ-ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ?
(ਅ) ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
(ੲ) ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ?
(ਸ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ ?
(ਹ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਕੈਕਸਟਨ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਗਿਆ ?

4. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

- (ੳ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ _____ ਸੀ।
(ਅ) ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਧਮ ਸਿੰਘ _____ ਹੋ ਗਿਆ।
(ੲ) ਉਸ ਦਾ ਮਕਾਨ _____ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ।
(ਸ) 1932 ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੇਤਾ ਜੀ _____ ਨਾਲ ਹੋਈ।
(ਹ) _____ ਨੇ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ।

5. ਵਿਆਕਰਨ :

ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣੋ :

- (ੳ) ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ :
(ਕ) ਸੁਤੰਤਰਤਾ (ਖ) ਗੁਲਾਮੀ (ਗ) ਸਤਿਕਾਰ (ਘ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ
- (ਅ) 'ਵਿਸਾਰਨਾ' ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ।
(ਕ) ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ (ਖ) ਭੁਲਾਉਣਾ (ਗ) ਸਮਝਾਉਣਾ (ਘ) ਸੁਧਾਰਨਾ

- (ੲ) ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
(ਕ) ਪਰਤੀਕ (ਖ) ਪਰਿਤੀਕ (ਗ) ਪ੍ਰਤੀਕ (ਘ) ਪ੍ਰਤਿਕ
- (ਸ) 'ਚੌਕੀਦਾਰ' ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਬਦਲ ਕੇ ਲਿਖੋ :
(ਕ) ਚੌਕੀਦਾਰੀ (ਖ) ਚੌਕੀਦਾਰਨੀ (ਗ) ਚੌਕੀਦਾਰਨ (ਘ) ਚੌਕੀਦਰਾਣੀ
- (ਹ) ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ :
(ਕ) ਖੇਡਣਾ (ਖ) ਸੁੰਦਰ (ਗ) ਉਧਮ ਸਿੰਘ (ਘ) ਉਹ

6. ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ :

1. ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ 10 ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ।
2. ਕਿਸੇ 10 ਦੇਸ-ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾਓ।

* * *

ਪਾਠ - 8

ਹੋਲੀ ਦਾ ਗੀਤ

ਹੋਲੀਏ ਨੀ ਹੋਲੀਏ।

ਆ ਰੰਗ ਵੱਖਰੇ ਘੋਲੀਏ।

ਕਦੀ ਅਰਸ਼ ਤਾਈਂ ਨਾਪੀਏ,

ਕਦੀ ਧਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋਲੀਏ।

ਹੋਲੀਏ ਨੀ.....।

ਇੱਕ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਪਿਆਰ ਦਾ,

ਸਭਨਾਂ ਤਾਈਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ।

ਹਰ ਇੱਕ ਉੱਪਰ ਛਿੜਕੀਏ,

ਹਰ ਇੱਕ ਉੱਪਰ ਡੋਲੀਏ।

ਹੋਲੀਏ ਨੀ.....।

ਇੱਕ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ,
ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਾ।
ਹਰ ਕੋਈ ਮਿੱਤਰ ਬਣੇ,
ਅਸੀਂ ਭੇਤ ਸਾਰੇ ਖੋਲ੍ਹੀਏ,
ਹੋਲੀਏ ਨੀ.....।

ਇੱਕ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਅਮਨ ਦਾ,
ਜਿਹੜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਮਨ ਦਾ।
ਜੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਏ,
ਅਮਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲੀਏ,
ਹੋਲੀਏ ਨੀ.....।

ਇੱਕ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਹੈ,
ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਗ ਹੈ।
ਆ ਖੇੜੇ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੰਡੀਏ,
ਦਿਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫੋਲੀਏ।
ਹੋਲੀਏ ਨੀ ਹੋਲੀਏ,
ਆ ਰੰਗ ਵੱਖਰੇ ਘੋਲੀਏ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਹੋਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੀ ਘੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
- (ਅ) ਹੋਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਖੇੜੇ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ?
- (ੲ) 'ਇੱਕ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਅਮਨ ਦਾ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

2. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਅਰਸ਼, ਭੇਤ, ਪਿਆਰ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਖੇੜੇ

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਦੇਵਨਾਗਰੀ
ਹੋਲੀ	_____
ਰੰਗ	_____
ਜ਼ਿੰਦਗੀ	_____
ਛਿੜਕੀਏ	_____
ਖੁਸ਼ੀਆਂ	_____

4. ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਤੁਕਾਂਤ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਲੱਭੋ :

ਪਿਆਰ	ਸਤਿਕਾਰ
ਘੋਲੀਏ	_____
ਪ੍ਰੀਤ	_____
ਅਮਨ	_____
ਰੰਗ	_____

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ ।

ਇੱਕ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਅਮਨ ਦਾ,
ਜਿਹੜਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਮਨ ਦਾ ।
ਜੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਏ,
ਅਮਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲੀਏ ।
ਹੋਲੀਏ ਨੀ ਹੋਲੀਏ,
ਆ ਰੰਗ ਵੱਖਰੇ ਘੋਲੀਏ ।

6. ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ :

1. ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਗਾਓ ।
2. ਤੁਸੀਂ ਹੋਲੀ ਕਿਵੇਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋ ? 10 ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ ।
3. ਹੋਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਕੀ-ਕੀ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹੋ ?

* * *

ਪਾਠ-9

ਰੁੱਤ-ਰੁੱਤ ਦੇ ਰੰਗ

“ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਵਰਦੀ ਭਿੱਜ ਗਈ, ਬੂਟ ਵੀ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਗੰਦੇ ਹੋ ਗਏ....।” ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬਸਤਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪੁਨੀਤ ਦੁਖੀ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤਰ, ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਏ.... ਜੇ ਵਰਦੀ ਤੇ ਬੂਟ ਗੰਦੇ ਹੋ ਵੀ ਗਏ ਤਾਂ ਕੀ ਐ? ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ..... ਤੂੰ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਲੈ.....।” ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“.....ਹੂੰ.....! ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ! ਗੰਦਾ ਮੌਸਮ.....।”

ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁਨੀਤ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਦੁਖੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਵੀਰ.... ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ....।” ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਭੈਣ ਸੁਖਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਰੁੱਤ ਬਿਲਕੁਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ....।”

“ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਬਰਸਾਤ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇਗੀ, ਪੁੱਤਰਾ....!” ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਖੀਰ ਤੇ ਪੂੜੇ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਰੋਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਰੁੱਤ-ਰੁੱਤ ਦੇ ਰੰਗ, ਰੁੱਤ-ਰੁੱਤ ਦੇ ਮੇਵੇ ਚੰਗੇ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਨੇ। ਚੰਗੇ ਲੱਗਣੇ ਵੀ ਚਾਹੀਦੇ ਨੇ.....।” ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ।

“ਦਾਦੀ ਮਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਖੀਰ-ਪੂੜੇ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ ਪਰ ਚਿੱਕੜ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ....।”

“ਲੈ, ਫਿਰ ਉਹੋ ਗੱਲ। ਹਰ ਰੁੱਤ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਐ।” ਫਿਰ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਤ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ :

ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਹ ਖੱਕ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਅਜੇ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਸੀ।

“ਦਾਦੀ ਮਾਂ! ਉਹ ਤੁਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ....? ਬੱਸ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ....।” ਸੁਖਮਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਧੀਏ, ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੁਣ ਵਾਂਗ ਬੱਸਾਂ, ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਲਈ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ....ਹਾਂ, ਬਹੁਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਘੋੜੀਆਂ 'ਤੇ, ਬੈਲ-ਗੱਡੀਆਂ ਜਾਂ ਰੱਥਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ-ਆਉਂਦੇ ਸਨ.....।” ਦਾਦੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਤ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ।

ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਬਹੁਤ ਸੁਘੜ-ਸਿਆਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠੀ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲੜਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਗਰਮੀ, ਬਰਸਾਤ, ਪਤਝੜ, ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੋਹਣੀ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਦੇਖੋ ਬਈ, ਝਗੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੋ।” ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਸੋਹਣੀ.... ਮੈਂ ਸੋਹਣੀ....।” ਸਾਰੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਨੇ ਕਾਂਵਾਂ-ਰੋਲੀ ਜਿਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋ? ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ।”

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਮੀ ਭੱਜੀ ਆਈ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, “ਹਾਂ ਬੇਬੇ! ਦੱਸ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ?”

“ਤੂੰ ਹੈਂ ਹੀ ਸੋਹਣੀ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦਗ-ਦਗ ਕਰਦੀ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲਾਂ ਪੱਕਦੀਆਂ ਨੇ। ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਦੇ, ਝੁੰਮਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਣਕਾਂ ਦਾ ਜੋਬਨ?... ਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਤਰਬੂਜ, ਖਰਬੂਜ਼ ਤੇ ਬਈ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ ਸ਼ਰਬਤ ਤੇ ਠੰਢੀ ਮਿੱਠੀ ਕੁਲਫੀ ਦੇ.....,” ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬੁੱਢੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲਦੀ, ਗਰਮੀ ਦੁੜਗੇ ਲਾਉਂਦੀ ਭੱਜ ਗਈ।

ਫੇਰ ਆਈ ਬਰਸਾਤ, ਕਾਲੀਆਂ-ਚਿੱਟੀਆਂ ਬੱਦਲੀਆਂ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ। ਬੁੱਢੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਆ ਭੈਣ, ਬਰਸਾਤ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਐਂ, ਆਪਣੇ ਜਲ ਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਬੂਟਾ-ਬੂਟਾ, ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ ਧੋ ਕੇ ਸੁਨੱਖਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਐਂ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਰਿਆਵਲ ਹੀ ਹਰਿਆਵਲ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਰੱਜਣ ਜੋਗਾ ਹਰਾ ਘਾਹ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਖੀਰ-ਪੂੜੇ, ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਲਈ ਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ। ਝੂਟਣ ਲਈ ਪੀਂਘਾਂ। ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਰੰਗ.....ਚੂੜੀਆਂ ਦੀ ਛਣਕਾਰ.....।” ਬੁੱਢੀ ਅਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਰਸਾਤ ਛਮ-ਛਮ ਕਰਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।

ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ ਤੇ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰਾ ਲਈ ਪਤਝੜ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। “ਬੇਬੇ, ਸਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਮਨਹੂਸ ਸਮਝਦੇ ਨੇ। ਤੂੰ ਦੱਸ ਫਿਰ, ਕੀ ਮੈਂ ਸੋਹਣੀ ਨਹੀਂ?” ਪਤਝੜ ਨੇ ਰੋਣਹਾਕਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਤੂੰ ਮਨਹੂਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਐਂ, ਪਤਝੜ! ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹੀ ਰਹਿਣ। ਨਵੀਆਂ ਸੋਹਲ ਕਰੂਬਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਫੁੱਟਣ? ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬੁੱਢੀ ਗਾਉਣ ਲੱਗੀ :

“ਪਿੱਪਲ ਦਿਆ ਪੱਤਿਆ, ਵੇ! ਕੇਹੀ ਖੜ-ਖੜ ਲਾਈ ਆ ?

ਪੱਤ ਝੜੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਵੇ! ਰੁੱਤ ਨਵਿਆਂ ਦੀ ਆਈ ਆ।”

ਪਤਝੜ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਰਜਾਈ ਸੰਭਾਲਦੀ ਸਰਦੀ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, “ਬੇਬੇ! ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਮੈਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਂ.... ਤੂੰ ਦੱਸ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ?”

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਐਂ, ਮੈਨੂੰ। ਜਦ ਤੂੰ ਆਉਂਦੀ ਏਂ, ਨਾ ਮੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਮੱਛਰ। ਲੰਮੀਆਂ ਰਾਤਾਂ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਪੜ੍ਹਨ, ਕੱਤਣ-ਬੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕੱਤਣ-ਬੁਣਨ। ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੰਜੀਰੀ ਤੇ ਖੋਏ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ, ਸਾਗ ਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਮੂਲੀ ਤੇ ਮੇਥੀ ਦੇ ਪਰੋਠੇ, ਮੂੰਗਫਲੀ, ਗੱਚਕ ਤੇ ਰਿਓੜੀਆਂ... ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ ਕੋਟ-ਪੈਂਟ... ਕਿਆ ਟੌਹਰ ਬਣਦੇ ਨੇ!”

ਸਰਦੀ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੜੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।

ਫਿਰ ਆਈ ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ ਕਰਦੀ, ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਬਸੰਤ।

“ਆ, ਭੈਣ ਬਸੰਤ, ਤੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ!” ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਬੇਬੇ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਆਖੇਂਗੀ ਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸੋਹਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ,” ਬਸੰਤ ਨੇ ਨਖਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਅੱਛਾ! ਬਹੁਤੇ ਸੋਹਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੈਨੂੰ। ਤੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਦੇਖ ਕਿ ਜੇ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਤੂੰ ਹੀ ਛਾਈ ਰਹੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤੇ ਨਾ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਬਰਸਾਤ, ਨਾ ਸਰਦੀ ਨਾ ਪਤਝੜ। ਫੇਰ ਦੱਸ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛੇ?”

“ਹਾਂ ਬੇਬੇ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਨੇ.....।”

“ਚੱਲੋ, ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗਿਆ।” ਸਾਰੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ।

“ਇਉਂ, ਬੱਚਿਓ! ਹਰ ਰੁੱਤ ਸੋਹਣੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ-ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਬੱਸ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਚਾਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੇ ਪਛਾਨਣ ਦੀ।” ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਾਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ।

“ਵੀਰ ਜੀ, ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦਾ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕਿਐ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਵੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ”, ਪੁਨੀਤ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਛੱਤ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਪੁਨੀਤ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ ?
- (ਅ) ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ੲ) ਬਰਸਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਪੀਂਘ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ?
- (ਸ) ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਕਿੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ?
- (ਹ) ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਪਕਵਾਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ?

(ੳ) ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

- 1. ਹਰ ਰੁੱਤ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸੋਹਣੀ ਤੇ _____ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- 2. ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ _____ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।
- 3. ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵਾਂਗ _____ ਤੇ _____ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ।
- 4. ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੇ _____ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।
- 5. ਬਰਸਾਤ ਕਾਲੀਆਂ-ਚਿੱਟੀਆਂ _____ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਈ।

(ਅ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ :

ਗਰਮੀ	ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ
ਸਰਦੀ	ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ
ਬਰਸਾਤ	ਸ਼ਰਬਤ
ਪਤਝੜ	ਖੋਏ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ
ਬਸੰਤ	ਖੀਰ-ਪੂੜੇ

(ੲ) ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- 1. ਕਿਹੜੀ ਰੁੱਤ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਦਗ-ਦਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
- 2. ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ?
- 3. ਕਿਹੜੀ ਰੁੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੋਹਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰ ਸੀ ?
- 4. ਸਾਰੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਨੇ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ?
- 5. ਪੁਨੀਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਕਿਉਂ ਗਏ ?

(ਸ) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਚਿੱਕੜ, ਦੂਰ, ਦਾਤਾਂ, ਕਰੁੰਬਲਾਂ, ਸੋਹਲ, ਚਾਹ, ਨਖਰਾ।

(ਹ) ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਸੋਹਣੀ

ਰੁੱਤ

ਖੂਹ

ਘਾਹ

ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ

2. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ ।

ਖੜ-ਖੜ, ਵਰਦੀ, ਖੂਹ, ਖੀਰ-ਪੂੜੇ, ਸੋਹਣੀ।

(ੳ) ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ _____ ਭਿੱਜ ਗਈ।

(ਅ) ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ _____ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ।

(ੲ) ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੇ ਇੱਕ _____ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।

(ਸ) ਹਰੇਕ ਰੁੱਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਵੱਧ _____ ਆਖ ਰਹੀ ਸੀ।

(ਹ) ਪਿੱਪਲ ਦਿਆ ਪੱਤਿਆ, ਵੇ! ਕੇਹੀ _____ ਲਾਈ ਆ।

3. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਓ :

ਬਰਸਾਤ, ਮੌਸਮ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਕੁਦਰਤ, ਹਰਿਆਵਲ

4. ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ :

ਦੁਸ਼ਮਣ

ਬਰਸਾਤ

ਖੁਸ਼ੀ

ਸੁੰਦਰ

ਮੀਂਹ

ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ

ਸੋਹਣਾ

ਵੈਰੀ

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਪੱਤੇ	_____	_____
ਗਰੀਬ	_____	_____
ਮੂੰਗਫਲੀ	_____	_____
ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ	_____	_____
ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ	_____	_____

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ-ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ।

ਉਦਾਸ, ਪੁਨੀਤ, ਸੁਖਮਨ, ਸੋਹਣਾ, ਲਹਿਰਾਉਣਾ, ਉਹ, ਤੁਰਨਾ, ਪਿੱਪਲ, ਝੁੰਮਦੀਆਂ, ਠੰਢੀ-ਮਿੱਠੀ।

7. (1) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾਓ।
 (2) ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰੋ।

ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰੁੱਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਚਿੱਤਰ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਓ ਜਾਂ ਚਿਪਕਾਓ। ਇਹ ਵੀ ਲਿਖੋ ਕਿ ਇਹ ਰੁੱਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪਸੰਦ ਹੈ।

* * *

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋ ?

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪੀਰੀਅਡ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਗਏ ਸਨ। ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੈਡਮ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਸਨ। ਉਹ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਪੀਰੀਅਡ ਮੈਂ ਲਵਾਂਗੀ। ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਪੜ੍ਹਾਉਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋ ?

ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਏ। ਤਦ ਉਹ ਬੋਲੇ, “ਘਬਰਾਓ ਨਾ, ਜੇ ਉੱਤਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁੱਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੱਸੋ।”

ਤਦੇ ਮਨੋਹਰ ਬੋਲੀ, “ਜੀ, ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਵਿਖਾ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

ਬਲਬੀਰ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਡਮ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਲਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਜਮਾਤਾਂ ਲਿਖ ਦੇਵਾਂਗੇ।”

ਚੰਚਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਹਾਂ।”

ਗੁਣਵੰਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਜੀ, ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ

ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।”

ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਸੁਣੇ। ਹਰ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੰਦੇ। ਫਿਰ ਆਖਦੇ, “ਹੋਰ ਦੱਸੋ ਬਈ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼!”

ਜਦੋਂ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਤਦ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਨਾਲ਼ੇ ਹਰੇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸ ਸਕਣਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।”

ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਸਾਡੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਹਰ ਵਕਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਬਿਨਾਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਖਾਏ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਨਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਸੋਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਸਭ ਉੱਘੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ।”

“ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ?” ਹਰੀ ਮੋਹਨ ਨੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ। ਹਰੀ ਮੋਹਨ ਸਾਡੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮਨੀਟਰ ਹਨ।

“ਹਾਂ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ।” ਮੈਡਮ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ : ਸਾਡੀ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲ-ਬਾਣੀ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ਼ ਸੁਣਨਾ, ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਣ 'ਤੇ ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਾ, ਔਖ-ਸੌਖ ਵੇਲ਼ੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਝਲਕਦੇ ਹਨ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੈਡਮ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, “ਹਰੇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਗੁਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ।” ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੀਟਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਾਲ਼ੇ ਫੱਤੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ ਜਾਵੇ।

ਪਹਿਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਆਖਿਆ - “ਉਹ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।”

ਦੂਜਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ - “ਉਹ ਮਿਹਨਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਤੀਜਾ - “ਉਸ ਦਾ ਆਮ ਗਿਆਨ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਚੌਥਾ - “ਉਹ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਪੰਜਵਾਂ - “ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਛੇਵਾਂ - “ਉਹ ਹਿੰਮਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਚੌਕਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”

ਸੱਤਵਾਂ-“ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖਿਆ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।”

ਅੱਠਵਾਂ-“ਉਹ ਹਸਮੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਨੌਵਾਂ-“ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੱਸਦੇ ਗਏ। ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ‘ਵਾਹ-ਵਾਹ’ ਕਹਿੰਦੇ ਗਏ। ਓਧਰ ਕਾਲਾ ਫੱਟਾ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਸੰਜਮ ਦਾ ਗੁਣ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਦਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਗਈ।

ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਚੰਗਾ ਮਨੁੱਖ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ, ਕੋਈ ਸਾਊ ਤੇ ਕੋਈ ਸੱਜਣ। ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਹੋਰ ਦੱਸਾਂ? ਕਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਅੱਖਰ-ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗੁਥਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਅੱਖਰ-ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਹਰੀ ਮੋਹਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਡਮ ਜੀ, ਜਿਹੜੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਉਹ ਫਿਰ ਸਿੱਖਦੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹਨ?”

ਮੈਡਮ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨੀਟਰ ਨੇ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ, ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਸਕੂਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੀਏ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗਿਆਨ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਬਾਸੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅੱਜ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ। ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਅਤੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੋ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਆਖੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਗੁਣਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਲੱਗੋਗੇ।”

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਪਹਿਲਾ ਪੀਰੀਅਡ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੀ ?
- (ਅ) ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?
- (ੲ) ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਦੋ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ?
- (ਸ) ਗੁਣਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ?
- (ਹ) ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ।

2. ਵਾਕ ਬਣਾਓ :

- ਸਫ਼ਾਈ :
- ਮਿਹਨਤੀ :
- ਹਿੰਮਤੀ :
- ਹਸਮੁਖ :
- ਪੜ੍ਹਾਈ :
- ਵਿਦਿਆਰਥੀ :

3. ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣੋ :

- (ੳ) ਸਾਡੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ :
 - (ਕ) ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਤੋਂ
 - (ਖ) ਸਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ
 - (ੲ) ਸਾਡੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ
 - (ਸ) ਬੂਹੇ ਲੱਗੀ ਤਖ਼ਤੀ ਤੋਂ
- (ਅ) ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਚੰਗਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ?
 - (ਕ) ਮਿਹਨਤ
 - (ਖ) ਹਿੰਮਤ
 - (ਗ) ਹੰਕਾਰ
 - (ਘ) ਸਫ਼ਾਈ
- (ੲ) ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ?
 - (ਕ) ਪੰਜਾਬੀ
 - (ਖ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
 - (ਗ) ਸਾਇੰਸ
 - (ਘ) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ

4. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਪ੍ਰਸ਼ਨ, ਥਾਂਵਾਂ, ਸਿਆਣੇ, ਮਨੁੱਖ, ਹੰਕਾਰ

- (ਕ) ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬੜੇ _____ ਹੋ।
- (ਖ) ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ _____ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ਗ) ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ _____ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
- (ਘ) ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ _____ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਨੀਟਰ ਨੇ।
- (ਙ) ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਚੰਗਾ _____ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

5. ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ 3-4 ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਚੰਗੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਕੋਈ ਪੰਜ ਗੁਣ ਲਿਖੋ।
- (ਅ) ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ?
- (ੲ) ਹਰੀ ਮੋਹਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ?

6. ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ :

ਨਾਂਵ	ਹੌਲੀ
ਪੜਨਾਂਵ	ਦੌੜਨਾ
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਮਨੋਹਰ
ਕਿਰਿਆ	ਉਹ
ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਸੋਹਣਾ

7. ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ :

- (ੳ) ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੋਂ-ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖਦੇ ਹੋ ?
- (ਅ) ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਪੰਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਲਿਖੋ।
- (ੲ) ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕਰੋ।

* * *

ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ : ਉਲੰਪੀਅਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ

ਜਰਨੈਲ ਸਿਰਫ਼ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲਈ ਪੁੱਲ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਛਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਰੂਹ ਦੀ ਪਿਆਸ ਲਈ ਨੀਰ ਸੀ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਹਿਨੁਮਾ ਬਣਿਆ, ਉੱਥੇ ਉਸਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਆਸਥਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰਿਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਮਲ ਮਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਗਦਾ। ਉਸਦੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਕਲਾ ਦੀ ਲੱਜ਼ਤ ਉਸਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘੁੱਲ-ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਵਰਗੀ ਹਲੀਮੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੇ 'ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਾਲਾ ਜਰਨੈਲ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਸ਼ਾਹਸਵਾਰ ਸੀ। ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਫ਼ਰਵਰੀ, 1936 ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੁਰਬਚਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪਿਤਾ ਸ. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਸ. ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 272, ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਉਦੋਂ ਖਿੱਦੋ ਨਾਲ

ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੋਦਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੀਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚੋ ਬਣਾਉਣੀ ਵੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, “ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਗੋਦ (ਖਿੱਚੋ) ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਨਾਲ ਖੇਡਣ 'ਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਬਾਲ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਹੋਰ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 272 ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਚੌਥੀ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਬਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 48 ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਕੂਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਿਹਲੇ ਹੋਣਾ, ਗ੍ਰਾਊਂਡ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਦਿਨ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਉੱਥੇ ਖਿੱਚੋ ਖੇਡਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ। ਸੱਤਵੀਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਉਸ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1951-52 ਵਿੱਚ ਸਰਹਾਲ ਮੁੰਡੀ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਆਰ. ਕੇ. ਆਰੀਆ ਕਾਲਜ, ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ (ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ) ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਪਨਾਮ ਵਿਖੇ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜ-ਛੇ ਖੇਤ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੁੱਟਬਾਲ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ। ਇਸੇ ਸ਼ੌਕ ਕਰਕੇ 1951-52 ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਫੁੱਟਬਾਲ-ਖਿਡਾਰੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੇ ਇਸ ਹੀਰੇ ਦੀ ਪਰਖ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀ. ਟੀ. ਆਈ. ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਦੇ ਡੀ. ਪੀ. ਈ. ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। 1954 ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਤਰਾਸ਼ਿਆ। ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਜਾਦੂ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਬੋਲਿਆ। ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੁਕੀਨ ਸਨ। ਜੇ ਯਤਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਕੀਤੇ, ਉਸ ਸਦਕਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੇਡ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿੱਖਰਦੀ ਗਈ। ਇਹ ਉਹ ਵਕਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਸ. ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੀਆਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਹੀ ਆਖਦੇ ਸਨ, “ਪੁੱਤ, ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਠੀਕ ਰੱਖੀਂ।”

ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਵੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ 1958 ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਾਮਵਰ ਕਲੱਬ ‘ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਪੋਰਟਿੰਗ ਕਲੱਬ’ ਦਾ ਸਟਾਪਰ ਬੈਕ ਬਣ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਡੀ. ਸੀ. ਐੱਮ. ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਖੇਡਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਫੁੱਟਬਾਲ-ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦਿਆਂ ‘ਰਾਜਸਥਾਨ ਕਲੱਬ’ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਲੱਬ ਤੇ ਦੀ ਨਾਮਵਰ ਕਲੱਬ ‘ਮੋਹਨ ਬਾਗਾਨ’ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਮਵਰ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਪਨਾ 1959 ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ 1960 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਵੱਲੋਂ ਰੋਮ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਿਆ

ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਹ ਵਰਲਡ ਇਲੈਵਨ ਲਈ ਵੀ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਉਲੰਪਿਕ ਵਿੱਚ ਇਟਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ। 1964 ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਲਕੱਤੇ ਦਾ 'ਬੈੱਸਟ ਪਲੇਅਰ' ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 'ਅਰਜੁਨ ਐਵਾਰਡ' ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1966 ਅਤੇ 1967 ਵਿੱਚ ਉਹ 'ਮੋਹਨ ਬਾਗਾਨ' ਦਾ ਕੈਪਟਨ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ 'ਮੋਹਨ ਬਾਗਾਨ' ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਮੀ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

1958 ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1967 ਤੱਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਦੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਦਾ ਲੋਹਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਮਨਵਾਇਆ। 1962 ਦੀਆਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਖੇਡਾਂ ਜੋ ਜਕਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ, ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਿਰੋਧੀ ਟੀਮਾਂ ਸਿਰ ਗੋਲ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਮਗਾ ਜਿੱਤਿਆ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਖਿਡਾਰੀ ਨੇ 1965-66 ਅਤੇ 1967 ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਦੀ ਕਪਤਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 1966-67 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ 'ਏਸ਼ੀਅਨ ਆਲ ਸਟਾਰ ਟੀਮ' ਦਾ ਕਪਤਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। 1962 ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਡ-ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਏ. ਐੱਲ. ਫਲੈਚਰ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਖਿਡਾਰੀ ਦੀ ਖੇਡ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੇਡ-ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਵਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਰਿਆ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 1970 ਦੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਟਰਾਫੀ ਜਿਤਾਈ ਤੇ ਫਿਰ 1974 ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੇਡ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਲਗਭਗ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਫੁੱਟਬਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਕਾਰੀ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਖੇਡ-ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਰਗੇ ਉੱਚ-ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਅਤੇ 1994 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਖਿਡਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਕਿਰਸਾਣ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਲਵੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਗੁੜ ਖੁਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕਿਰਤੀ ਵੀ ਸੀ। "ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ", ਇਹ ਬੋਲ ਇੱਕ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 2000 ਦੇ ਤਪਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਪਦਾ ਸਰੀਰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰਸ਼ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਕੈਨਡਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਪੋਤਰੀ ਦੇ ਤੋਤਲੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਦਾ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਬੜਾ ਚਾਅ ਸੀ। 13 ਅਕਤੂਬਰ, ਸੰਨ 2000 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕੈਨਡਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਤਕਲੀਫ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਨੂੰਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਇਆ ਪਰ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਇਹ ਸੂਰਜ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਦਾ ਲਈ ਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੈਨਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਮ 8.30 ਵਜੇ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਕੌਣ ਸੀ ?
- (ਅ) ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ?
- (ੲ) ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਸੀ ?
- (ਸ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਅਕਸਰ ਕੀ ਆਖਦਾ ਸੀ ?
- (ਹ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮੋਹਨ ਬਾਗ਼ਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕਦੋਂ ਖੇਡਿਆ ?

2. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ 3-4 ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

- (ੳ) ਉਲੰਪੀਅਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਤੇ ਜਨਮ-ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸੋ।
- (ਅ) ਉਲੰਪੀਅਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਲੱਬਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੇਡਿਆ ?
- (ੲ) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਲੰਪੀਅਨ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।

3. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਰੋਮ ਉਲੰਪਿਕ, ਅਰਜੁਨ ਐਵਾਰਡ, ਤਿੰਨ, ਫੁੱਟਬਾਲ, 1967)

- (ੳ) ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ _____ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- (ਅ) ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿੱਚ _____ ਖੇਡਣ ਦਾ ਅਵੱਲਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।
- (ੲ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ 1960 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਵੱਲੋਂ _____ ਖੇਡਿਆ।
- (ਸ) 1958 ਤੋਂ _____ ਤੱਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਦੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਿਆ।
- (ਹ) ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ _____ ਸਾਲ ਭਾਰਤੀ ਫੁੱਟਬਾਲ ਟੀਮ ਦੀ ਕਪਤਾਨੀ ਕੀਤੀ।

4. ਦੱਸੋ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਖਿਡਾਰੀ	_____	_____
ਅਭਿਆਸ	_____	_____
ਪਰਿਵਾਰ	_____	_____
ਕਪਤਾਨ	_____	_____
ਫੁੱਟਬਾਲ	_____	_____

5. ਸਹੀ ਵਿਕਲਪ ਚੁਣੋ :

(ੳ) ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

(ਕ) ਮੁਹਾਰਿਤ

(ਖ) ਮੁਹਰਤ

(ਗ) ਮੁਹਾਰਤ

(ਘ) ਮੁਹਿਰਤ

(ਅ) ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ :

(ਕ) ਆਲਸ

(ਖ) ਉੱਦਮ

(ਗ) ਕਪਤਾਨ

(ਘ) ਜਿੱਤ

(ੲ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ-ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ :

(ਕ) ਫੁੱਟਬਾਲ

(ਖ) ਗੋਲ

(ਗ) ਕਪਤਾਨ

(ਘ) ਮਹਾਨ

6. ਕਿਰਿਆਤਮਿਕ ਕਾਰਜ :

(ੳ) ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਬਾਰੇ ਦਸ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ।

(ਅ) ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਖੇਡ ਬਾਰੇ ਦਸ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ।

(ੲ) ਪੰਜ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾਓ।

* * *

ਸਮਾਂ ਨਾ ਗੁਆ ਬੇਲੀਆ

ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ, ਸਮਾਂ ਨਾ ਗੁਆ ਬੇਲੀਆ,
ਮਿਹਨਤਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗਿਆ, ਆ ਬੇਲੀਆ।
ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸੌਣ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਂ ਤੂੰ ਬਿਤਾ ਲਿਆ,
ਟੀ. ਵੀ. ਅਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲ਼, ਜੀਅ ਪਰਚਾ ਲਿਆ।
ਦਿਨ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਏ, ਆ ਬੇਲੀਆ,
ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ.....

ਲਾ ਕੇ ਮਨ ਹਰ ਵਿਸ਼ਾ ਕਰ ਲੈ ਤਿਆਰ,
ਘਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ, ਮਿਲੂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ।
ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ਼ ਆੜੀ ਲੈ ਤੂੰ, ਪਾ ਬੇਲੀਆ,
ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ.....

ਕਰ ਲੈ ਤੂੰ ਯਾਦ, ਨਾਲ਼ੇ ਕਰ ਅਭਿਆਸ ਵੇ,
ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਾਈ ਕਰੇ, ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਆਸ ਵੇ।

ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੂੰ ਲੈ ਮਨ 'ਚ, ਵਸਾ ਬੇਲੀਆ,
ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ.....

ਮਾਪੇ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ; ਕਹਿਣਾ ਲੈ ਤੂੰ ਮੰਨ ਵੇ,
ਚੰਗੇ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਹੋ ਜਾਊ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਵੇ।
ਨਾਲ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਸੀਬ ਲੈ, ਬਣਾ ਬੇਲੀਆ,
ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ.....

ਮਿਹਨਤੀ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ, ਸਮਾਂ ਨਾ ਗੁਆਉਂਦਾ ਹੈ,
ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇ, ਗੁਰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਲਾ, ਗਲ ਪਾ ਬੇਲੀਆ।
ਹੁਣ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ.....

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਬੇਲੀ ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?
- (ਅ) ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ ?
- (ੲ) ਕਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (ਸ) ਕਵੀ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

2. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
- (ਅ) ਕਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ?
- (ੲ) ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
- (ਸ) ਨੰਬਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ?
- (ਹ) ਸਰਲ ਅਰਥ ਕਰੋ :

ਮਾਪੇ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ; ਕਹਿਣਾ ਲੈ ਤੂੰ ਮੰਨ ਵੇ,
ਚੰਗੇ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਹੋ ਜਾਊ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਵੇ।

ਜਾਂ

ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇ, ਗੁਰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ,
ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਲਾ, ਗਲ ਪਾ ਬੋਲੀਆ।

3. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ

ਸਮਾਂ — ਸਾਨੂੰ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਜੀਅ —

ਆੜੀ —

ਹਿੰਮਤ —

ਨਸੀਬ —

ਗੁਰ —

4. ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਅਭਿਆਸ — ਆਸ

ਨਾਮ —

ਗੁਆਉਂਦਾ —

ਪਿਆਰ —

ਬੱਚੇ —

ਮੰਨ —

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਕਹਿਣਾ, ਗਲ, ਪਰੀਖਿਆ, ਜੀਅ, ਨਸੀਬ

1. ਦਿਨ _____ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਏ ਆ ਬੋਲੀਆ।

2. ਟੀ. ਵੀ. ਅਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨਾਲ _____ ਪਰਚਾ ਲਿਆ।

3. ਮਾਪੇ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ _____ ਲੈ ਤੂੰ ਮੰਨ ਵੇ।

4. ਨਾਲ ਹਿੰਮਤਾਂ _____ ਲੈ, ਬਣਾ ਬੋਲੀਆ।

5. ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਲਾ, _____ ਪਾ ਬੋਲੀਆ।

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਸਮਾਂ	समय	Time
ਖੇਡ	_____	_____
ਵਿਸ਼ਾ	_____	_____
ਮਾਪੇ	_____	_____
ਅਧਿਆਪਕ	_____	_____
ਮਿੱਤਰ	_____	_____

7. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ:

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੇਗਾ।

* * *

ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ : ਮਾਈ ਭਾਗੋ

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦਾ ਨਾਂ ਬੜੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਝਬਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਲੋ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਇਕਲੌਤੀ ਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਗਭਰੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 'ਮਾਈ ਭਾਗੋ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜਾ ਦਲੇਰੀ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਲੜੇ। ਬਹਾਦਰੀ, ਹੌਸਲਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਿਆਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨੇਜ਼ੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਯੁੱਧ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਔਖਾ ਵੇਲ਼ਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਦੇ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ

ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਲੜਾਂਗੀਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਬੈਠੋ।” ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ।

ਬੇਦਾਵੀਏ ਸਿੰਘ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਢਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮਰਾਜ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਵਿਓਂਤਬੰਦੀ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜਲ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਤਾਂ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲਾ ਕਾਗ਼ਜ਼ ਪਾੜ ਦਿਓ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ ਅਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਪਹੁੰਚੇ। ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇੱਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਿਦਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਪਿੰਡ ਜਿੰਦਵਾੜਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਦਾਰੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

1. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ?
2. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਸਸਤਰ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ?
3. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਨਾਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ?
4. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਮੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ?
5. ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ?

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?
2. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ ?
3. ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ?
4. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸੀ ?
5. ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?
2. ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਔਖਾ ਵੇਲ਼ਾ ਕਿਉਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
3. ਬੇਦਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਜਦੋਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸਲੂਕ ਹੋਇਆ ?
4. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲ਼ਾ ਕਾਗਜ਼ ਪਾੜ ਕੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ?
5. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਨੇਜ਼ੇਬਾਜ਼ੀ, ਰਸਦ-ਪਾਣੀ, ਸਸਕਾਰ, ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ

5. ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਇਕਲੌਤੀ ਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ _____ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।
2. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਕੇ _____ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ।
3. ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ _____ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਚਾਲੀ ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ _____ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ _____ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਜਨਮ	ਜन्म	Birth
ਯੁੱਧ	_____	_____
ਜਲ	_____	_____
ਸਸਕਾਰ	_____	_____
ਪ੍ਰੇਰਨਾ	_____	_____

7. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਸਤਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੇਗਾ।

* * *

ਪਾਠ-14

ਮਹਾਨ ਧੀਆਂ

ਧੀਆਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ,
ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਣਨ ਮਹਾਨ।
ਮਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਖਾਬ ਸਜਾਵਣ,
ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਿਖਲਾਵਣ।
ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਣੀ 'ਕਲਪਨਾ',
ਤਾਂਗੀਓਂ ਛੂਹਿਆ ਹੈ ਅਸਮਾਨ।
ਧੀਆਂ ਸਾਡੇ

ਵਿੱਚ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਰੌਣਕ ਲਾਵਣ,
ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਵਣ।
ਜੱਗ-ਜਣਨੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹ,
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ।
ਧੀਆਂ ਸਾਡੇ

ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਦੁਰਕਾਰੋ,
ਕੋਮਲ ਸੁਫਨਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ।
ਹੁਨਰ ਕਈ ਨੇ ਛਿਪੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ,
ਪਾਲਣਾ ਕਰੀਏ ਨਾਲ਼ ਧਿਆਨ।
ਧੀਆਂ ਸਾਡੇ

ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਣ ਵਧਾਈਏ,
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਲ਼-ਮਿਲ਼ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਈਏ।
ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਾਟਿਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵਾਂਗੂੰ,
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਹਨ ਅਰਮਾਨ।
ਧੀਆਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ,
ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਣਨ ਮਹਾਨ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸੁਫਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (ਅ) ਕੁੜੀਆਂ ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (ੲ) ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (ਸ) ਕੀ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ ?
- (ਹ) ਧੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਕਿਵੇਂ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?

2. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ?
- (ਅ) ਧੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?
- (ੲ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ?
- (ਸ) ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

ਜੱਗ-ਜਣਨੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹ,
ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

- (ਹ) ਸਰਲ-ਅਰਥ ਕਰੋ :

ਵਿੱਚ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਰੋਣਕ ਲਾਵਣ,
ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਇਹ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਵਣ।

ਜਾਂ

'ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਣ ਵਧਾਈਏ,
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਈਏ।

3. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਮਹਾਨ, ਖ਼ਾਬ, ਛੂਹਣਾ, ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣਾ, ਅਰਮਾਨ, ਫ਼ਰਮਾਨ।

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਤੁਕਾਂਤ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ:

ਸ਼ਬਦ

ਮਹਾਨ	:	ਸ਼ਾਨ
ਅਸਮਾਨ	:	_____
ਧਿਆਨ	:	_____
ਦੁਰਕਾਰੋ	:	_____
ਲਾਵਣ	:	_____
ਵਧਾਈਏ	:	_____

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

ਧੀ : ਧੀਆਂ
ਸੁਫਨਾ :
ਰੋਣਕ :
ਲੱਖ :
ਹੁਨਰ :
ਘਰ :

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਅਸਮਾਨ	आकाश	Sky
ਸ਼ਾਨ	_____	_____
ਮਹਾਨ	_____	_____
ਅਰਮਾਨ	_____	_____
ਧਿਆਨ	_____	_____
ਫਰਮਾਨ	_____	_____

7. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹੇਗਾ।

* * *

ਫੈਸਲਾ

ਸ਼ੈਰੀ 'ਤੇ ਜੁਗਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਟਾਕੇ ਖਰੀਦਣ ਦੀਆਂ ਵਿਓਂਤਾਂ ਘੜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਿਵਾਲੀ ਦਾ ਦਿਨ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਖੂਬ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ੈਰੀ ਨੇ ਜੁਗਨੂੰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਕਾਲ-ਬੈੱਲ ਦਬਾਈ। ਜੁਗਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸ਼ੈਰੀ ਬੋਲਿਆ, 'ਚਾਰ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਨੇ; ਕਦੋਂ ਖਰੀਦਣ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਟਾਕੇ?'

ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਗਗਨ ਦਾ ਵੀ ਫੋਨ ਆਇਐ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਏਗਾ। ਬੱਸ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਈ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।'

ਸ਼ੈਰੀ ਇਕਦਮ ਬੋਲ ਪਿਆ, 'ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਆਂ, ਗਗਨ ਦੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਲੈਣ ਜਾ ਰਿਹਾਂ, ਉਸ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਰੱਖ, ਬੱਸ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਸ਼ੈਰੀ ਇਕਦਮ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਜੇ ਸ਼ੈਰੀ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਕੁਝ ਈ ਦੇਰ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜੁਗਨੂੰ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਮੈਡਮ ਸ਼ੀਮਤੀ ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੀ। ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਾਇੰਗ-ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮੈਡਮ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, 'ਜੁਗਨੂੰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਆਖਣ ਆਈ ਆਂ। ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੀਂ ਕਿ ਮੈਡਮ ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੂਡ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਆ ਗਏ ਨੇ।'

ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਨਹੀਂ, ਮੈਡਮ ਜੀ, ਦੱਸੋ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?'

ਮੈਡਮ ਨੇ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, 'ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ ਕਿ ਤੂੰ ਪਟਾਕੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ ਏਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?'

ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ ਜੀ, ਅਜੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਖਰੀਦੋ, ਬੱਸ ਹੁਣੇ ਬਜ਼ਾਰ ਚੱਲੇ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੈਰੀ ਤੇ ਗਗਨ ਵੀ ਜਾਣਗੇ।'

ਮੈਡਮ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, 'ਦੇਖ ਬੇਟਾ, ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸਪੇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਛਤਰੀ ਤਾਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਇੰਸ ਵਾਲੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਈ ਹੋਣੈ?'

'ਕੀ?' ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੌਂਕ ਜਿਹਾ ਪਏ। ਜੁਗਨੂੰ ਬੋਲਿਆ, 'ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹੋ,

ਅਖਬਾਰ ਵਾਲਾ....।' ਆਖ ਕੇ ਜੁਗਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ੈਰੀ ਵੱਲ ਅਖਬਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦੋਵੇਂ ਦੋਸਤ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ? ਇਸ ਨੂੰ ਓਜ਼ੋਨ ਦੀ ਪਰਤ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੀ ਪਰਾਲੀ ਵਗੈਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਉਸ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਇਸ ਕੁਦਰਤੀ ਛਤਰੀ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਰਿਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਇਸ ਬਚਾਅ-ਛਤਰੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੁਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ।’

ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਫਿਰ ਤਾਂ ਮੈਡਮ, ਅੱਜ ਦਿਵਾਲੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਪਟਾਕੇ ਚੱਲਣੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਦੇਣੈ...।’

ਜੁਗਨੂੰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਡਮ ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਇਕਦਮ ਬੋਲੇ, ‘ਹਾਂ ਜੁਗਨੂੰ, ਇਹੋ ਗੱਲ ਤੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਆਈ ਆਂ ਤੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਨਾਲ਼ੇ ਪਤੈ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਧੂੰਏਂ ਪ੍ਰਤਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਖਬਰ ਰਹੇ ਤਾਂ, ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?’

ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ‘ਨਾਂਹ’ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਡਮ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ਼ ਬੋਲੇ, ‘ਓਜ਼ੋਨ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੇ ਮੋਘੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਕੇਵਲ ਫ਼ਸਲਾਂ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ,

ਸਰੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣਗੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ....। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ, ਰੋਕਣ ਦਾ ਤਾਂ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਈ ਚਾਹੀਦੈ, ਕਿ ਨਹੀਂ? ਫੈਸਲਾ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸਾਂ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਧੂੰਏਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਐ। ਆਪ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇਵੀਂ...।’

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਜਤਿੰਦਰ ਮੈਡਮ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਜੇ ਉਹਦੇ ਦੋਵੇਂ ਦੋਸਤ ਆਏ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਜੁਗਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਚਾਣਚੱਕ ਬੂਹੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਜੁਗਨੂੰ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸ਼ੈਰੀ ਤੇ ਗਗਨ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਜੁਗਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਸੀ।

‘ਕੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ, ਜਨਾਬ...? ਛੱਡ ਪਰ੍ਹਾਂ, ਅਖ਼ਬਾਰ। ਬਜ਼ਾਰ ਚੱਲੀਏ, ਪਹਿਲਾਂ ਈ ਬੜੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਆ,’ ਸ਼ੈਰੀ ਨੇ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

ਜੁਗਨੂੰ ਬੋਲਿਆ, ‘ਸ਼ੈਰੀ ਸ਼ੈਰੀ, ਮੈਂ ਪਟਾਕੇ ਨਹੀਂ ਖ਼ਰੀਦਾਂਗਾ।’ ਉਹ ਗਰਮ ਲੋਹੇ ’ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰਦਾ ਬੋਲਿਆ। ‘ਜੇ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਰਤ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਧੂੰਏਂ ਨੇ ਹੀ ਗਾਲ਼ ਛੱਡੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ਼ ਕੀ ਬਚੇਗਾ? ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।’

ਸ਼ੈਰੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਦਿਵਾਲੀ ਦੇ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਏਨਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।’

ਅਜੇ ਤਿੰਨੇ ਮਿੱਤਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਸਰਘੀ, ਜਿਹੜੀ ਜੁਗਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ, ਦੇ ਮੰਮੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਲੜਕੇ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪਟਾਕੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸੜਕ ’ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਰਘੀ ਦੇ ਮੰਮੀ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਕੋਲ਼ੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਪਟਾਕੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਸਰਘੀ ਦੇ ਮੰਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰੋ-ਕੁਰਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਰਨ ਹਸਪਤਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁਪਇਆਂ ਦੇ ਉਹ ਪਟਾਕੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਵਿਓਂਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹੀ ਪੈਸੇ ਸਰਘੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਮਿੱਤਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਤਿੰਨੇ ਦੋਸਤ ਕਿਹੜਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਓਂਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ?
(ਕ) ਦਸਹਿਰੇ ਦੀਆਂ (ਖ) ਦਿਵਾਲੀ ਦੀਆਂ
(ਗ) ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੀਆਂ।
- (ਅ) ਮੈਡਮ ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੀ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ ?
(ਕ) ਸਲਾਹ ਦੇਣ (ਖ) ਮੂਡ ਖਰਾਬ ਕਰਨ
(ਗ) ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ।
- (ੲ) ਸਰਘੀ ਦੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗ 'ਤੇ ਪਟਾਕੇ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ?
(ਕ) ਸਰੀਰ 'ਤੇ (ਖ) ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ
(ਗ) ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ
- (ਸ) ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਪਟਾਕੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਲਿਆਂਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ?
(ਕ) ਜੁਗਨੂੰ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ (ਖ) ਖਰਚ ਲਏ
(ਗ) ਸਰਘੀ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਦੋਵੇਂ ਦੋਸਤ ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੀ ਵਿਓਂਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ?
- (ਅ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਮੈਡਮ ਜੁਗਨੂੰ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ ?
- (ੲ) ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ?
- (ਸ) ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
- (ਹ) ਜੁਗਨੂੰ ਨੇ ਸ਼ੈਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਓਜ਼ੋਨ ਪਰਤ ਵਿੱਚ ਛੇਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?
- (ਅ) ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ ?

- (ੲ) ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ?
(ਸ) ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚੋਂ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ?
(ਹ) ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਕੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ?

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ

ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ : ਦਿਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ ਸੀ।

ਵਿਓਂਤ :

ਸਵਾਲ :

ਕੁਦਰਤ :

ਸਪੇਸ :

ਫ਼ੈਸਲਾ :

5. ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਫ਼ੈਸਲਾ, ਓਜ਼ੋਨ, ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ, ਨੁਕਸਾਨ, ਵਿਓਂਤਾਂ, ਸਪੇਸ)

1. ਤਿੰਨੇ ਦੋਸਤ ਦਿਵਾਲੀ ਲਈ ਪਟਾਕੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੀਆਂ _____ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ।
2. ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਚਾਅ ਲਈ _____ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਛਤਰੀ ਤਾਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।
3. _____ ਦੀ ਪਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੇ ਮੋਘੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
4. ਇਹਨਾਂ _____ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਬਹੁਤ ਮਾਰੂ ਹੋਵੇਗਾ।
5. ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੇ _____ ਬਾਰੇ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।
6. ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਸਰਘੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ _____ ਕੀਤਾ।

6. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਸ਼ਬਦ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ

ਖ਼ਰੀਦਣਾ ਵੇਚਣਾ

ਨੁਕਸਾਨ

ਬਾਹਰ

ਆਉਣਾ

ਸਵਾਲ

ਖਤਰਨਾਕ

7. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਦੋਸਤ	ਮਿਤਰ	Friend
ਦੁਪਹਿਰ	_____	_____
ਕਾਲ-ਬੈੱਲ	_____	_____
ਮੈਡਮ	_____	_____
ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ	_____	_____
ਗਰਮ	_____	_____

8. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ
ਅਧਿਆਪਕ	ਗੁਰੂ, ਉਸਤਾਦ
ਵਿਦਿਆਰਥੀ	_____
ਬਹਾਦਰ	_____
ਪੁੱਤਰ	_____
ਦੋਸਤ	_____
ਰਵਾਨਾ	_____

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਵਾਲੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।

* * *

ਦੁਨੀਆ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਨਹੀਂ

ਧੋਖਾ, ਘਿਰਨਾ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਜਬਰ, ਧੱਕਾ, ਖੋਹਾ-ਖੋਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੁਨੀਆ ਦੁੱਖ ਦੀ ਨਗਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਫ਼-ਦਿਲੀ, ਪ੍ਰੀਤ, ਇਨਸਾਫ਼, ਦਇਆ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਧੋਖਾ, ਘਿਰਨਾ ਤੇ ਖੋਹਾ-ਖਾਹੀ ਆਦਿ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੋ ਦਿਹਾੜੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੀ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਪਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਆਦਮੀ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਏਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਐਵੇਂ ਆਖਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਮਤਲਬ ਦੀ ਹੈ; ਸਭ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਫਰੋਲ ਕੇ ਪਰਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।

ਅਸਾਂ ਏਨੇ ਰਾਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੇ ਪੁੱਛੇ ਹਨ; ਅਸਾਂ ਏਨੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ, ਦਾਤਾਂ ਮੋੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਲਈਆਂ ਹਨ; ਨਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਏਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਤੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਬਹੁਤੀ ਲਈ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕੁਝ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਪਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੁੱਖ-ਨਗਰੀ ਆਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੁੱਖ-ਨਗਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਸੁੱਖ-ਨਗਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹਨ, ਹਥਿਆਰ ਹਨ।

ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਏਸ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਡਾ ਉਸੇ ਘੜੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਲਲਚਾਵੀਂ ਖਿੱਚ ਵੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਓਹੀ ਕੁਝ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋ। ਮਤਲਬੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਮਤਲਬੀ, ਝੂਠੇ ਦੀ ਝੂਠੀ। ਜਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਹਨ; ਉਹੋ-ਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆ ਸਾਨੂੰ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਇੱਕ ਸਰਲ ਜਿਹੀ ਸਚਾਈ ਹੈ, ਹਰ ਕੋਈ ਅਜ਼ਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੱਸਦੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੱਸਦੀ ਤੇ ਰੋਂਦੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਰੋਂਦੀ ਅਰਥਾਤ ਅੱਥਰੂ-ਭਿੱਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੀ ਏਨੀ ਸਚਾਈ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੋ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਇਕਸਾਰ ਸੁਆਦਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤੀ, ਪਰਲੋਕ, ਨਰਕ, ਸੁਰਗ, ਯਮ ਤੇ ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਓਹੀ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਤਿਉੜੀ ਹਟਾ ਦਿਓ; ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਦਾ ਵਹਿਮ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਪੂਜਾ, ਉਹਦੇ ਹਵਨ ਉਹਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਉਹਦੇ ਭਜਨ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਆਰਦੇ, ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਨੀਆ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਕਈਆਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਹੌਲੀ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਹੱਸਦੀ

ਅੱਖ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਠੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਨਿੱਘੀ ਹੱਥ-ਘੁਟਣੀ ਕਈ ਨਿਰਾਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਸ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਜੇਡਾ ਉੱਚਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ, ਸ਼ਾਰਥ, ਮੰਦੇ ਬੋਲ, ਘੁੱਟਿਆ ਮਸਤਕ, ਨਿੰਦਿਆ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਹੱਥੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਸਕਣ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਹੀਆ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵੋ; ਦੇਣਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਏਨਾ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਜਿੰਨਾ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਲੋਕ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਬੜੇ ਭੋਲੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੋਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਦਿਲੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸਾਰਾ ਦਿਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ। ਇਹ ਏਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੱਥ ਕੇ ਮਿਲੋ; ਤੁਸੀਂ ਇਹਦੇ 'ਤੇ ਕੰਨੀ ਨਾ ਕਤਰਾਓ; 'ਚੁਅ-ਚੁਅ' ਨਾ ਕਰੋ, ਇਹਨੂੰ ਪਾਪੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਾ ਜਾ ਚੜ੍ਹੋ ਤੇ ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਨੱਕ-ਮੂੰਹ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੋ ਤੇ ਨਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹਨੂੰ ਨੀਚ ਆਖ ਕੇ ਉਚ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਮਾਕਤ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਸਿਰਫ਼ ਹੱਥ ਕੇ ਮਿਲਨਾ ਸਿੱਖ ਲਵੋ, ਦੁਨੀਆ ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ ਠੰਢੀ ਰਹੇਗੀ; ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਰੇਗੀ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਦੇਵੇਗੀ ਸਗੋਂ ਇਹ। ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਟੱਕਰ ਇਹਨਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘਿਰਨਾ ਕੱਢ ਛੱਡੋ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮੁਸਕਾਹਟ ਨਾਲ ਖਿੜਾ ਲਵੋ।

ਖੁਦਗਰਜ਼ ਦਿਲ ਕਦੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਨਫੇ ਦਾ ਹੀ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ। ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਦੁਨੀਆ ਵੇਖਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਸਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਜੇ ਮੰਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹੀ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਟੱਕਰ ਉਸ ਜਾਣ ਕੇ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਾਕ, ਮਸ਼ਕਰੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਦਾ ਠਿੱਠ ਹੀ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਬਾਬਤ ਸੋਚਣਾ ਛੱਡ ਦੇਵੋ, ਕਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਵੀ ਕਰੋ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ, ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਲੋਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਖ਼ਾਵਤ ਨਾਲ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਵੋ। ਦੁਨੀਆ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕ੍ਰੋਧ ਆਵੇਗਾ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਘਟ ਜਾਏਗੀ, ਛਿੱਬਿਆਂ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਸ਼ਦਿਲ ਦੇ ਕੋਲ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ, ਚੰਗੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਬਿਰਖ ਉੱਤੇ ਪੰਛੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰਾਹੀਂ। ਉਹ ਘਰ ਕੇਡਾ ਸੋਹਣਾ ਜਾਪੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਹਰੇਕ ਮੁੱਖ ਚਾਨਣੀ ਕਿਰਨ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਬੋਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਲੈਅ ਹੋਵੇ। ਗਰੀਬੀ, ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ, ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਬੜਾ ਉੱਚਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਠਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਖੁਸ਼ ਰਹਿ ਸਕਣਾ, ਵਢੂੰ-ਵਢੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ।

ਸ਼ੁਭ ਇੱਛਾ ਨਾਲ਼ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਦੂ-ਬਲ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਇੱਕ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਉਹਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਾਰਥੀ ਫਲਸਫ਼ੇ, ਸ਼੍ਰੋਮੁਕਤੀ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ, ਖੁਸ਼ ਵੇਖਣ, ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸੁੱਖ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਦੁੱਖ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਹੈ ਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ਼ ਖੇਡੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਦੁੱਖ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਸਹੇੜਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੇਲੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਦ੍ਹਾ ਡਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਸਰਲ ਰਵਾਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਸੁਖੱਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਆਪੇ ਪਿਆ ਜੀਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਏਸ ਦੇ ਤੁਰਦੇ ਕਲ-ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਚਰਾਂ ਨਾ ਡਾਹੀਆਂ ਜਾਣ, ਇਹਦੇ ਪਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰੇਕਾਂ ਹੀ ਨਾ ਕੱਸੀਆਂ ਜਾਣ, ਨਾ ਇਹਦੇ ਚਾਲਕ ਨੂੰ ਸਦਾ ਘੁਰਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਡੰਗ ਕੱਢ ਛੱਡੋ। ਜਿੰਨਾ ਕਸ਼ਟ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਡੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲਵੋ। ਦੁਨੀਆ ਮੈਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਸਦਾ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਥੇਰਾ ਘੱਟਾ ਉੱਡਦਾ ਹੈ, ਘੜੀ-ਦੋ ਘੜੀ ਲਈ ਜੱਗ ਹਨੇਰਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਦਾ ਘੱਟਾ ਧੋ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਫੇਰ ਟਹਿਕਦੀ ਦਿਸ ਪਵੇਗੀ।

ਗਿਲੇ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਨਿਹੋਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਮੂੰਹ ਮੋਟਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ, ਕੋਸਿਆਂ-ਨਿੰਦਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਡਾ ਨਹੀਂ ਝੜਦਾ। ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਹਦਾ ਪੂਰਨ ਚਿੱਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਾਓ ਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਜਾਓ। ਏਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਮੌਜੂਦ ਹੈ; ਜੋ ਢੂੰਡੋਗੇ, ਉਹੀ ਪਾਓਗੇ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ ?
 (ਕ) ਸੁੱਖ (ਖ) ਦੁੱਖ
 (ਗ) ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹਨ।
- (ਅ) ਸਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਕੀ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ?
 (ਕ) ਪਿਆਰ (ਖ) ਨਫ਼ਰਤ
 (ਗ) ਦੁੱਖ
- (ੲ) ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਲਈ ਚੰਗਾ ਗੁਣ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
 (ਕ) ਪਾਠ-ਪੂਜਾ (ਖ) ਹਵਨ
 (ਗ) ਮੁਸਕਰਾਹਟ

- (ਸ) ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਖਿੱਚ ਸਕਦੇ ਹੋ ?
(ਕ) ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ ਕੇ (ਖ) ਕੌੜਾ ਬੋਲ-ਬੋਲ ਕੇ
(ਗ) ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ।
- (ਹ) ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
(ਕ) ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ (ਖ) ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ
(ਗ) ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਦਾ ਡੰਗ।

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?
(ਅ) ਕੀ ਦੁਨੀਆ ਦੁੱਖ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁੱਖ-ਨਗਰੀ ?
(ੲ) ਚੰਗੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ?
(ਸ) ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਮਾੜੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ?
(ਹ) ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ?
(ਅ) ਜਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਇਨਸਾਨ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਕਥਨ ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ?
(ੲ) ਖੁਦਗਰਜ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੁਸ਼ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ?
(ਸ) ਦੁਨੀਆ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਕਿਵੇਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ?
(ਹ) ਸੁਖੱਲਾ ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ

ਦਇਆ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦਇਆ, ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੇਰਕ

ਖੁਦਗਰਜ਼

ਲਿਆਕਤ

ਵਢੂੰ-ਵਢੂੰ ਕਰਨਾ

ਘੁਰਕੀਆਂ ਦੇਣਾ

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ
ਦੁੱਖ	ਸੁੱਖ
ਧੋਖਾ	_____
ਝੂਠ	_____
ਧਰਮ	_____
ਇਨਸਾਨ	_____
ਹੱਸਣਾ	_____

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਮਾਤਾ	माता	Mother
ਪਤਨੀ	_____	_____
ਧਰਮ	_____	_____
ਹਨੇਰਾ	_____	_____
ਦਇਆ	_____	_____
ਪੜ੍ਹਨਾ	_____	_____

8. ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਧੱਕਾ	_____
ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ	_____
ਆਪ	_____
ਚੁਣ	_____
ਸ਼ਰਮ	_____

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੇਗਾ।

* * *

ਪਾਠ - 17

ਰੁੱਖ

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤ ਲੱਗਦੇ ਨੇ,
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਲੱਗਦੇ ਮਾਂਵਾਂ।
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਨੂੰਹਾਂ, ਧੀਆਂ ਲੱਗਦੇ,
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਵਾਂਗ ਭਰਾਵਾਂ।
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਵਾਕਣ,
ਪੱਤਰ ਟਾਂਵਾਂ-ਟਾਂਵਾਂ।
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਵਾਂਗਰ,
ਚੂਰੀ ਪਾਵਣ ਕਾਂਵਾਂ।

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਜਦ ਵੀ ਰਲ਼ ਕੇ ਝੁੰਮਣ,
ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਜਦ 'ਵਾਵਾਂ,
ਸਾਵੀ ਬੋਲੀ ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ,
ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਲਿਖ ਜਾਵਾਂ।
ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ,
ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨੇ ਆਵਾਂ।
ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਹੈ ਸੁਣਨਾ,
ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਵਾਂ।
ਰੁੱਖ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਨੇ,
ਜਿਉਂਣ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (1) 'ਰੁੱਖ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕਵੀ ਕੌਣ ਹੈ ?
- (2) ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ?
- (3) ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚੂਰੀ ਕਿਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?
- (4) ਕਵੀ ਕਿਸ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
- (5) ਕਵੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

2. ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

ਓ. ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੀ _____ ਵਾਂਗਰ,
ਚੂਰੀ ਪਾਵਣ ਕਾਵਾਂ।

- ਅ. ਸਾਵੀ ਬੋਲੀ ਸਭ _____ ।
ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਲਿਖ ਜਾਵਾਂ ।
ੲ. ਰੁੱਖ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਨੇ,
ਜਿਉਂਣ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ _____ ।

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ :-

1. ਪੁੱਤ
2. ਨੂੰਹਾਂ
3. ਦਾਦੀ
4. ਮਾਂ
5. ਕਾਂ

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :-

ਰੁੱਖ
ਚੂਰੀ
ਤੇਜ਼
ਜੂਨ
ਛਾਂਵਾਂ

5. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇੱਕੋ - ਜਿਹੀ ਲੈਅ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :-

ਟਾਂਵਾਂ	:	ਕਾਂਵਾਂ	ਮਾਂ	:	ਛਾਂ
ਬਾਬੇ	:	_____	ਦਾਦੀ	:	_____
ਯਾਰਾਂ	:	_____	ਗਾਵਾਂ	:	_____
ਬੋਲੀ	:	_____	ਰੁੱਖ	:	_____

6. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਿਆ- ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ :-

- ੳ. ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਹੈ ਸੁਣਨਾ
ਅ. ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਜਦ 'ਵਾਵਾਂ
ੲ. ਚੁੰਮਾਂ ਤੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ
ਸ. ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਜਦ ਵੀ ਰਲ ਕੇ ਝੁੰਮਣ
ਹ. ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨੇ ਆਵਾਂ

* * *

ਜਦੋਂ ਦੰਦ ਬੋਲ ਪਿਆ

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੀਵ ਦੰਦ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ ਬਈ, ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਨੇ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?” ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਇਕਦਮ ਬੋਲੀ, “ਦਵਾਈ ਇਕੱਲੀ ਕੀ ਕਰੇ? ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੰਦਾਂ ’ਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੀਂ। ਇਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਫਸਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਐਵੇਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰੀ ਜਾਂਦੈ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਹਿੱਤੀ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ, “ਮਾਸੀ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਮੰਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲੇ ਨੱਬੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਇੱਕ ਵੀ ਦੰਦ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਿਆ। ਜੀਵ ਦੇ ਹੁਣੇ ਤੋਂ ਹੀ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗੇ ਨੇ। ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ?”

ਮਾਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਕਾਕਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਹਿਣਾ! ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਗੰਨੇ ਚੂਪ ਲੈਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਅਖਰੋਟ ਤੋੜ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਜਾਦੂ ਲੁਕਿਆ ਏ? ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ, ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਤੇ ਹਰੀਆਂ, ਕੱਚੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ, ਹਰ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੂਲੀ ਕਰਨੀ, ਸਵੇਰੇ ਰੋਜ਼ ਨਿੰਮ ਦੀ ਦਾਤਣ ਕਰਨੀ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ, ਦੁਪਹਿਰੇ ਤੇ ਰਾਤ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਈ ਕਮਾਲ ਐ, ਇਹ। ਮਸੂੜਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਵੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਦੋ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਨੇ।”

ਨਾਨੂ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬੁਰਸ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਦੋ ਵਾਰ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਦਾਂ। ਮੇਰੇ ਦੰਦ ਵੀ ਨਾਨਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਨੇ।” ਹੈਰੀ ਬੋਲਿਆ, “ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਤਿੰਨ ਛੁੱਟ ਦਾ ਅਜੇ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੈ, ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੀ, ਪਿੱਦਾ ਜਿਹਾ।”

ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੁਰਸ਼ ਵੀ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਆਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਅੱਜ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਵਾਂ।”

ਹੈਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੁਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਆਂ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ਓ? ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੁਰਸ਼ ਬਣ ਗਿਐ, ਕੀ?”

ਮਾਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਬਈ ਹੈਰੀ, ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਬੁਰਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਬੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਹੀ ਸਿਖਾਉਣ ਲੱਗੀ ਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ 10 ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਰਗੜ ਕੇ ਚੂਲੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਓ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸੂੜੇ ਵੀ ਰਗੜੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਨੰਗੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ ਤੇ ਫੇਰ ਦੰਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਸਕਦੇ ਨੇ।”

ਮਾਸੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਤੋਰੀ, “ਉੱਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਤੇ ਹੇਠਲੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠੋਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਬੁਰਸ਼ ਕਰੀਏ। ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੈ ਤਾਂਕਿ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸਿਆ ਖਾਣਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਏ। ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਦੰਦੀ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਮਲਮਲ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਐ ਤੇ ਸਾਲ-ਸਵਾ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ’ਤੇ ਨਰਮ ਜਿਹਾ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦੈ ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਪੇਸਟ ਦੇ।”

ਮਾਸੀ ਨੇ ਨਾਨੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਬੇਟੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਬੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਕੀਟਾਣੂ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੋਰੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ ਨਾ! ਜੀਵ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੀੜਾ ਐ ਤੇ ਉਹ ਤੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਦਾ ਬੁਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ।” ਸੁੱਖੀ ਇਕਦਮ ਬੋਲੀ, “ਮਾਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ-ਐਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਓ, ਨਾ! ਕੀੜਾ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।” ਏਨੇ ਨੂੰ ਮਾਸੜ ਜੀ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਸੀ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਹੀ ਐ—‘ਸਟਰੈਪਟੋਕੋਕਸ ਮਯੂਟੈਨਸ’ ਨਾਂ ਦਾ ਕੀਟਾਣੂ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਹੋਰ ਜੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੈ। ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਬੁਰਸ਼ ਵਰਤਣ ’ਤੇ ਵੀ ਕੀੜਾ ਲੱਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੋ ਸਕਦੈ ਜਾਂ ਮਸੂੜੇ ਵਿੱਚ ਪਈ ਪੀਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੀ ਐ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕੀੜੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦੇਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜਿਹੜੇ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਇਨੈਮਲ ਨੂੰ ਖੋਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਨਾਲ

ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਕੁ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰੱਖਿਐ ?” ਏਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਸੜ ਜੀ ਆਪਣੀ ਅਖਬਾਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਮਾਸੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬੋਲੀ, “ਇਹ ਨਾਮੁਰਾਦ ਕੀਟਾਣੂ ਪਹਿਲੀ ਦੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਮਸੂੜਿਆਂ ਤੋਂ ਦੰਦ ਉੱਪਰ ਆ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਖਾਣਾ ਜਾਂ ਦੁੱਧ ਫਸਿਆ ਮਿਲਦਾ, ਬੱਸ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਦੰਦ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ ਕੇ ਪਲਪ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਸੋਜ਼ਸ਼ ਤੇ ਪੀੜਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਐ। ਜੇ ਹਰ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੂਲੀ ਜਾਂ ਬੁਰਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਟਾਣੂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮਿੱਠੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ ਨਾਲ਼ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਪੀਣ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਈ ਮਾਂਵਾਂ ਬੋਤਲ ਦਾ ਦੁੱਧ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਤੁੰਨੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਨੇ। ਉਸ ਨਾਲ਼ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਭਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।”

ਜੀਵ ਇਕਦਮ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਮਾਸੀ, ਕੀ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦੰਦ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ?” ਹਿੱਤੀ ਬੋਲਿਆ, “ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਐ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੰਦ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਬਤ ਲੱਭ ਜਾਂਦੇ ਜਦਕਿ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਖਾਣੇ ਦੇ ਫਸੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੀਟਾਣੂ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਦੰਦ ਨੂੰ ਖੋਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਨੇ।” ਅਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਕੀਟਾਣੂ ਯਾਨੀ ਸਟਰੈਪਟੋਕੋਕਸ।” “ਜਾ ਪਰ੍ਹਾਂ,” ਹੈਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਟਰੈਪਟੋਕੋਕਸ ਹੈ, ‘ਫ਼ੋਕਸ’ ਨਹੀਂ।”

ਜੀਵ ਨੇ ਫੇਰ ਟੋਕਿਆ, “ਮਾਸੀ, ਮੇਰੇ ਦੰਦ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ?” ਮਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਦੀ ਮੋਰੀ ਹੁਣ ਗੁਰਪਾਲ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਜਾ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਭਰਵਾਂ ਲਵੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਕੌਣ ਦੱਸੇਗਾ ਕਿ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਣੀਆਂ ਨੇ ?” ਹਿੱਤੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਏਨਾ ਸੌਖਾ ਸਵਾਲ ? ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾਂ। ਹਰ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੂਲੀ ਕਰੋ ਜਾਂ ਬੁਰਸ਼ ਕਰੋ ਤੇ ਟਾਫ਼ੀਆਂ-ਚਾਕਲੇਟਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।”

“ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤਿੰਨ ਵੇਲ਼ੇ ਪੂਰੀ ਰੋਟੀ ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਓ। ਦੰਦ ਵੀ ਠੀਕ ਤੇ ਢਿੱਡ ਵੀ ਠੀਕ। ਚੂਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਫ਼ੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿੱਠਾ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਚਿਪਕਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦੈ। ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਵਾਲੀ ਟੂਥ-ਪੇਸਟ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਦੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦੈ,” ਮਾਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

ਅਵੀ ਬੋਲਿਆ, “ਚੱਲੋ ਬਈ, ਸਾਰੇ ਦਬਾਦਬ ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਦੇ ਫੱਕੇ ਮਾਰ ਲਵੋ ਜਾਂ ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਵਾਲੀਆਂ ਪੇਸਟਾਂ ਚੱਬ ਲਵੋ, ਆਪੇ ਸਭ ਦੇ ਦੰਦ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਰਹਿਣਗੇ।”

ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਬੋਲੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹੀ ਸੋਚੋਗੇ। ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਕੋਈ ਬਰਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਐ। ਇਕਦਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਖਾਣ ਨਾਲ਼ ਉਲਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁੱਕ ਆਉਣੀ, ਦੌਰੇ ਪੈਣੇ, ਸਾਹ ਦਾ ਉੱਖੜਨਾ ਜਾਂ ਦਿਲ ਵੀ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦੈ। ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੇ ਤੇ ਭੂਰੇ ਚਟਾਕ ਵੀ ਪੈ ਸਕਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਲਈ ਛੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫ਼ਲੋਰਾਈਡ ਵਾਲਾ ਟੂਥ-ਪੇਸਟ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣ ਦੇਈਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਪੇਸਟ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟੂਥ-ਪੇਸਟ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘਾਈਦੀ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੂਲੀ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦੇਈਦੀ ਹੈ।”

ਏਨੇ ਨੂੰ ਮੇਜਰ ਮਾਸੜ ਜੀ ਤੇ ਰੂਪ ਮਾਸੀ ਸੈਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਰੂਪ ਮਾਸੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਓ ਹਰਸ਼! ਬਈ ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਹਿਦ ਰੱਖਿਐ ਕੋਲ? ਸਾਰੇ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਿਪਕੇ ਬੈਠੇ ਨੇ। ਵੇਖੀਂ, ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾਨੂ ਤਾਂ ਲੱਗਦੈ ਸੁੱਤਾ ਈ ਪਿਐ।”

ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਨੇ ਨਾਨੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਝਕ ਕੇ ਉੱਠ ਗਿਆ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਥਾਪੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਆਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਨੂੰ ਨ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸ ਅੰਗ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ?
(ਕ) ਸਰੀਰ ਦੀ (ਖ) ਅੱਖਾਂ ਦੀ (ਗ) ਦੰਦਾਂ ਦੀ
- (ਅ) ਮਾਸੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕੌਣ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਅਖਰੋਟ ਭੰਨ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ?
(ਕ) ਦਾਦਾ ਜੀ (ਖ) ਨਾਨਾ ਜੀ (ਗ) ਪਾਪਾ ਜੀ
- (ੲ) ਮਾਸੜ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ ?
(ਕ) ਹਰਪਾਲ (ਖ) ਵੀਰਪਾਲ (ਗ) ਗੁਰਪਾਲ
- (ਸ) ਦੰਦਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੌਣ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ?
(ਕ) ਚਾਚੀ ਜੀ (ਖ) ਤਾਈ ਜੀ (ਗ) ਮਾਸੀ ਜੀ
- (ਹ) ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
(ਕ) ਫਲ (ਖ) ਦੁੱਧ (ਗ) ਚੂਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਫ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਾਕਲੇਟ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਜੀਵ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕੀ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ?
2. ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
3. ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
4. ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਬੁਰਸ਼ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?

3. ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੁਰਾਕ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

- (ਅ) ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?
- (ੲ) ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਕੀਟਾਣੂ ਵੱਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
- (ਸ) ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਡਿਕਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ?
- (ਹ) ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਟੂਥ-ਪੇਸਟ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਵਾਕ
ਬਦਨਾਮ	ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਐਵੇਂ ਬਦਨਾਮ ਨਾ ਕਰੋ।
ਤਰੀਕਾ	_____
ਕਮਜ਼ੋਰ	_____
ਕੀਟਾਣੂ	_____
ਚਿਪਕਣਾ	_____
ਨਾਮੁਰਾਦ	_____

5. ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਲਿੰਗ
ਨਾਨਾ	ਨਾਨੀ
ਦਾਦਾ	_____
ਮਾਸੀ	_____
ਭਰਾ	_____
ਮੰਮੀ	_____
ਭੈਣ	_____

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ।

ਸ਼ਬਦ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਪਿਤਾ	पिता	Father
ਮਾਤਾ	_____	_____
ਦੰਦ	_____	_____
ਸਬਜ਼ੀਆਂ	_____	_____
ਟੂਥ-ਪੇਸਟ	_____	_____
ਸੋਜ਼ਸ਼	_____	_____

7. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

ਸ਼ਬਦ	ਲਿੰਗ
ਮਾਂ	ਮਾਂਵਾਂ
ਕੀਟਾਣੂ	_____
ਟਾਫ਼ੀ	_____
ਉਲਟੀ	_____
ਕੀੜਾ	_____
ਕੱਪੜਾ	_____

8. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਟੂਥ-ਪੇਸਟ, ਕੀਟਾਣੂ, ਟਾਫ਼ੀਆਂ, ਅਸਰ, ਮਸੂੜਿਆਂ, ਹਸਪਤਾਲ)

1. ਹਰਸ਼ ਮਾਸੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਨੇ ਕੋਈ _____ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
2. _____ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੋ।
3. ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ _____ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
4. _____ ਤੋਂ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਭਰਵਾਈ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਫਲੋਰਾਈਡ ਵਾਲੀ _____ ਨਾਲ ਦੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
6. _____ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।

* * *

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਪਹੂਵਿੰਡ ਵਿੱਚ 1682 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਜਿਉਣੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਗਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਏਨੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਿਉਣੀ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਪਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਗ ਰਹਿਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਨਾਂਦੇੜ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਮਹੰਤ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਥਾਂ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸ਼ੀ' ਕਹਾਈ। ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀਆਂ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਹਲਾ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਥੱਲੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ

ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਮਹੰਤ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ 1757 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਘਰ-ਘਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

1757 ਈ. ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬੱਚਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਮਥਰਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਪਿੱਛੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਏ ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਹੀ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਬੰਦੀ ਵੀ ਛੁਡਾ ਲਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ 8,000 ਫੌਜੀ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੇ। ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਜਰਨੈਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕਹਿਰ ਢਾਹੁਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਢਾਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਾਸ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਖ਼ਰ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਜਰਨੈਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਕੋਝੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਥਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਮਿਲਨ ਲਈ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ। ਅਫ਼ਗਾਨ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਵਧਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 75 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਗੱਭਰੂਆਂ ਵਾਲੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਜਾਨਬਾਜ਼ੀ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਗੋਹਲਵੜ ਦੇ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਮ੍ਰੋ-ਸਾਮ੍ਰਣੇ ਹੋਈਆਂ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਿਸ਼ਕਾਈਆਂ ਤੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਠਹਿਕਣ ਲੱਗਾ। ਧਰਤੀ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਲਾਲ-ਰੱਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ

ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਪਤਾਨ ਅਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਲਲਕਾਰਿਆ, “ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਬਹਾਦਰ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ‘ਇਕੱਲੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ’ ਯੁੱਧ ਕਰ ਲਏ।” ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।”

ਦੋ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਕਦੇ ਇੱਕ ਜਿੱਤਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਦੂਜਾ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਲੜਦਿਆਂ-ਲੜਦਿਆਂ ਡਿਗ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਆਮੋ-ਸਾਮੁਣੀ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਸਿਰ ਡਿਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਿਰ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਡਿਗਿਆ।

ਲੜਾਈ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਤੱਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਈ। ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਉਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਉਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੜ ਡਿਗਿਆ ਸੀ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੋ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (1) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ ?
- (2) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀ ਸੀ ?
- (3) ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਕਦੋਂ ਦਿੱਤੀ ?
- (4) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਸੀ ?
- (5) ਕਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਮੋ-ਸਾਮੁਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਆਂ ?

2. ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (1) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ।
- (2) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ ਦੱਸੋ।
- (3) ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੀ-ਕੀ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ?
- (4) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ?
- (5) ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਪਤਾਨ ਅਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

- ਦਾਤ :
 ਬੰਦੀ :
 ਕਾਮਯਾਬੀ :
 ਕਹਿਰ ਢਾਹੁਣਾ :
 ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਣਾ :

4. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

(ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ, ਸੂਤ, ਤਲੀ, ਮਾਲਵੇ, ਜਰਨੈਲ)

- ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ _____ ਵਿੱਚ ਸੀ।
- ਇਹ _____ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ।
- ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ _____ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।
- ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ _____ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ।
- ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ _____ ਲਈ।

5. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਉਮਰ	_____	_____
ਸੰਗ	_____	_____
ਟਾਕਰਾ	_____	_____
ਕਾਹਲੀ	_____	_____
ਔਕੜ	_____	_____

6. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਂਵ-ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ :
 ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪਹੂਵਿੰਡ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।
- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਵਚਨ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ :
 ਉਸ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ, ਬੱਚਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ।

3. 'ਬਹਾਦਰ' ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ।
4. 'ਸੱਚ' ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ ?
5. 'ਫੌਜ' ਕਿਹੜੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਾਂਵ ਹੈ ?

7. ਅਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਬਿਹਲਾ :

ਸ਼ਾਮਿਲ :

ਸੂਰਵੀਰ :

ਪਰਸਿੱਧ :

ਦਿਲੇਰੀ :

8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੀ (✓) ਤੇ ਗਲਤ ਦਾ (X) ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (1) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਹਲਾ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।
- (2) ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਲੜਕਾ ਤੈਮੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
- (3) ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ।
- (4) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ।
- (5) ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

* * *

ਕੌਣ ਕਦੇ ਰੁਕਿਆ ਹੈ

ਵਤਨ ਮੇਰੇ ਦੀ ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਜਦ 'ਗੋਰਾ' ਪਰਛਾਂਵਾਂ,
ਰੁੱਖ ਬੇਗਾਨੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗੇ 'ਤੇ ਮਤਰੇਈਆਂ ਛਾਂਵਾਂ।
ਧੁੱਪ ਤਾਂ ਆਖ਼ਰ ਧੁੱਪ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਸਭ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ,
ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਏਹੋ, 'ਹੁਣ ਕਿੱਧਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂ?'
ਨਾ ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਿੱਟੀ ਆਪਣੀ, ਨਾ ਮੇਰਾ ਘਰ ਆਪਣਾ,
ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਆ ਕੇ ਮੱਲੀਆਂ, ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਥਾਂਵਾਂ।
ਨਾ ਏਧਰ, ਨਾ ਓਧਰ ਦਾ ਮੈਂ; ਨਾ ਕੋਈ ਬਹੁ-ਟਿਕਾਣਾ,
ਮੌਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਜਦ, ਗੁੰਮ ਜਾਏ ਸਰਨਾਂਵਾਂ।
ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਣ ਵੇ ਲੋਕੋ, ਜੋ ਹੱਥ ਅੱਡੀ ਫਿਰਦੇ,

ਪੇਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀ-ਖ਼ਾਲੀ, ਟੁੱਕਰ ਖੋਹ ਲਏ ਕਾਂਵਾਂ।
ਏਦਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਕੁਝ, ਸਿਰਲੱਥ ਅੱਗੇ ਆਏ,
ਆਖਣ ਲੱਗੇ, 'ਰੁੱਖ ਵੀ ਸਾਡੇ, ਸਾਡੀਆਂ ਹੀ ਨੇ ਛਾਂਵਾਂ।'
ਕਈ ਕਰੋੜਾਂ ਉੱਠ ਤੁਰੇ ਫਿਰ, ਉਸ ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਪਿੱਛੇ,
ਅਸੀਂ ਦੇਸ ਦੇ ਦੇਸ ਅਸਾਡਾ, ਸਭ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰਨਾਂਵਾਂ।
ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਂ, ਤੂੰ ਵੀ ਸੈਂ; ਇਹ ਵੀ ਤੇ 'ਅਹੁ' ਵੀ ਤਾਂ ਸੀ,
ਪਹਿਨ ਬਸੰਤੀ ਚੋਲੇ ਚੱਲੇ, ਉੱਭਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ।
ਤੁਸੀਂ ਸਿਆਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣੋ, ਕੀ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ,
ਕੌਣ ਕਦੇ ਰੁਕਿਆ ਹੈ ਸਾਹਵੇਂ, ਸ਼ੁਕਦਿਆਂ ਦਰਿਆਵਾਂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (1) ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਤਨ 'ਤੇ ਕਿਸ ਦਾ ਪਰਛਾਂਵਾਂ ਸੀ ?
(ੳ) ਕਾਲਿਆਂ ਦਾ (ਅ) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ (ੲ) ਗੋਰਿਆਂ ਦਾ
- (2) ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਊਂਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੈ ?
(ੳ) ਖ਼ਾਲੀ ਪੇਟ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ (ਅ) ਬਹੁਤਾ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ
(ੲ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ।
- (3) ਕਿਸ ਰੰਗ ਦੇ ਚੋਲੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ :
(ੳ) ਕੇਸਰੀ (ਅ) ਸਫ਼ੈਦ (ੲ) ਬਸੰਤੀ
- (4) ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਉਸ ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਟੁਰੇ :
(ੳ) ਲੱਖਾਂ ਲੋਕੀਂ (ਅ) ਕਰੋੜਾਂ (ੲ) ਅਣਗਿਣਤ

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਓ :

- (1) ਸਾਡਾ ਵਤਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
- (2) 'ਗੋਰਾ ਪਰਛਾਂਵਾਂ' ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

- (3) ਸਾਡੀਆਂ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਥਾਂਵਾਂ ਕਿਸ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈਆਂ ?
- (4) ਮੌਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿਸ ਦੇ ਗੁੰਮ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- (5) 'ਸਿਰਲੱਥ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

3. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਵਤਨ :
ਸਰਨਾਂਵਾਂ :
ਪਰਛਾਂਵੇਂ :
ਸਿਆਣੇ :
ਦਰਿਆਵਾਂ :

4. ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇੱਕੋ - ਜਿਹੀ ਲੈਅ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :—

ਜਾਵਾਂ : ਛਾਂਵਾਂ
ਦੇਸ :
ਸਿਆਣੇ :
ਮਿੱਟੀ :
ਰੁੱਖ :

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :—

ੳ. ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਏਹੋ, _____
ਅ. _____ ਨਾ ਮੇਰਾ ਘਰ ਆਪਣਾ।
ੲ. ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਆ ਕੇ ਮੱਲੀਆਂ _____ ।

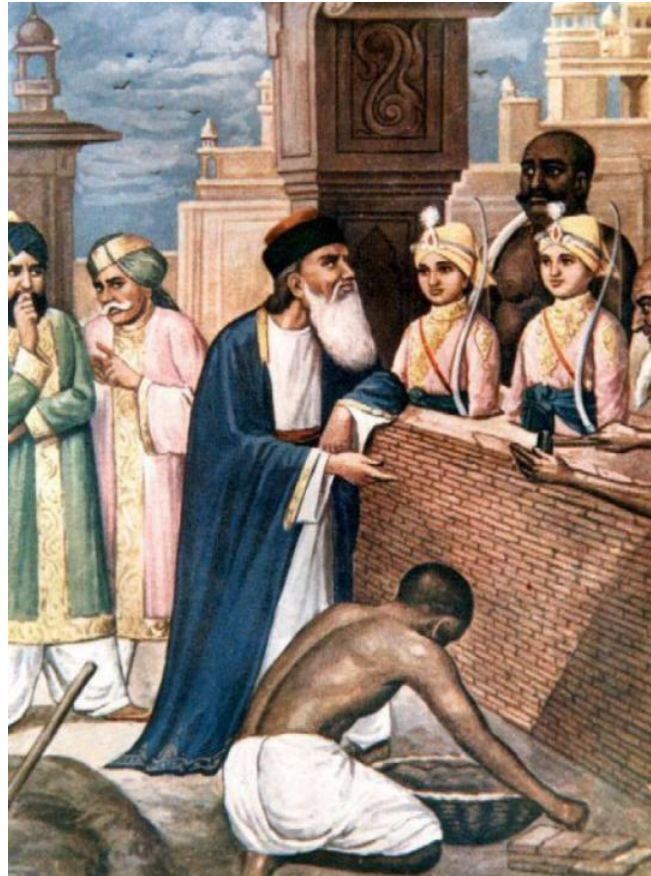
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਂਵ-ਸ਼ਬਦ ਚੁਣੋ : —

ੳ. ਰੁੱਖ ਬੇਗਾਨੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗੇ, ਤੇ ਮਤਰੇਈਆਂ ਛਾਂਵਾਂ
ਅ. ਪੇਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ-ਖਾਲੀ, ਟੁੱਕਰ ਖੋਹ ਲਏ ਕਾਂਵਾਂ।
ੲ. ਅਸੀਂ ਦੇਸ ਤੇ ਦੇਸ ਅਸਾਡਾ, ਸਭ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰਨਾਂਵਾਂ।
ਸ. ਕੌਣ ਕਦੇ ਰੁਕਿਆ ਹੈ ਸਾਹਵੇਂ, ਸੂਕਦਿਆਂ ਦਰਿਆਵਾਂ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

* * *

ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ — ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੜਨਾ ਪਿਆ। ਲਗ-ਪਗ 300 ਸਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਲਈ ਲੜਾਈ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ — ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਫ਼ਰਿਆਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ ਜਾ ਰਹੀ। ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਜਬਰੀ ਧਰਮ-ਬਦਲੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ-ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀ। ਜੁਲਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਅੱਕੇ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ-ਲਿਖਣਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਉਚੇਰਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਣਜੀਤ-ਨਗਾਰਾ ਗੂੰਜਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਗੀ-ਤੋੜਾ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਇਨ ਗ਼ਰੀਬ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਮੈਂ ਦੀਓ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ', ਕਦੇ ਕਹਿੰਦੇ 'ਇਨਹੀਂ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਕੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈਂ, ਨਹੀਂ ਮੋ ਸੋ ਗ਼ਰੀਬ ਕਰੋਰ ਪਰੇ।' ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਬਾਈ ਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਗੇ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕੀ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ-ਬੇਲਿਆਂ 'ਚ ਨਿੱਤ ਹੀ ਜੰਗ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਨੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਬਾਈ ਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਯੁੱਧ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਹਰੋਂ ਰਾਸ਼ਨ-ਪਾਣੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਅਗਾਂਹ ਨਿਕਲ ਤੁਰੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਸਰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਝੜਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਸਾਹਿਤ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਡਟੇ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ਼ 40 ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਆਪਣੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗੂ ਨਾਲ਼ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੋਂ ਸੂਹ ਮਿਲਨ 'ਤੇ ਮੋਰਿੰਡੇ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦਸੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ ਸਨ। ਕੜਾਕੇ ਦੀ ਸਰਦੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ 7 ਅਤੇ 9 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇ ਔਖਿਆਂ-ਸੌਖਿਆਂ ਰਾਤ ਲੰਘਾਈ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਪੇਸ਼ੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ। ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਸੂਬੇ ਨੇ ਫੇਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਾਤਾ

ਜੀ ਕੋਲ ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੋਤੀ ਮਹਿਰੇ ਨੇ ਬੜੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ।

ਅਖੀਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਸਵੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਸੂਬਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਾ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਈਨ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ 'ਬੂਠਾ ਨੰਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਸੂਲਾਂ ਜੰਮਦੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤਿੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।' ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਕੀ ਵੈਰ? ਜੇ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਲਈ ਜਾਵੇ।

ਕਚਹਿਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣੀ-ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉੱਠੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 26, 27 ਅਤੇ 28 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਜਬਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਜੂਝਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (1) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਸਨ? (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ:
 - (ੳ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
 - (ਬ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

- (2) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੀਤੀ ?
(ੳ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਅ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
(ੲ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ
- (3) ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਕਿੱਥੇ ਆਏ ?
(ੳ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ (ਅ) ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ
(ੲ) ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
- (4) ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਦੱਸੋ।
(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਰਕਾਬ ਗੰਜ (ਅ) ਚਾਂਦਨੀ-ਚੌਕ
(ੲ) ਆਗਰਾ
- (5) ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ ?
(ੳ) ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਅ) ਸਰਹਿੰਦ
(ੲ) ਪਟਿਆਲਾ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਕਿਸ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ?
2. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ਸੰਭਾਲੀ ?
3. ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
4. ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਨਗਰਾ ਗੁੰਜਦਾ ਸੀ ?
5. ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਹੜੇ ਰਸੋਈਏ ਨਾਲ ਕਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਗਏ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

1. ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਆਏ ?
2. ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਪਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।
3. ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ।
4. ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ?
5. ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

1. ਸਮਕਾਲੀ
2. ਸ਼ਹੀਦ
3. ਹਾਹਾਕਾਰ
4. ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰਨਾ
5. ਈਨ ਮੰਨਣੀ

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਫਰਿਆਦ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਤਿੱਖੇ, ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ, ਮਹੀਨੇ।

1. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਂਦਨੀ-ਚੌਕ ਵਿਖੇ _____ ਦਿੱਤੀ।
2. ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ _____ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ ਜਾ ਰਹੀ।
3. ਦਸੰਬਰ _____ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਸਨ।
4. ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ _____ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ।
5. ਸੂਲਾਂ ਜੰਮਦੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ _____ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਅਜ਼ਾਦੀ	_____	_____
ਬੇਨਤੀ	_____	_____
ਗਰੀਬ	_____	_____
ਰਾਤ	_____	_____
ਮਾਤਾ ਜੀ	_____	_____

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਮਾਹਾਨ	:	_____
ਬਾਦਸਾਹ	:	_____
ਗਿ੍ਫਤਾਰ	:	_____
ਹਾਸਪਤਾਲ	:	_____
ਜੋੜ ਮੇਲਾ	:	_____

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੇਖ ਲਿਖੋ।

* * *

ਗਰੀਬਨਵਾਜ਼

ਸੇਵਾਦਾਰ

ਆਹਮਾ

ਮੰਗਤੀ

ਘਾਹੀ

ਮੁੰਡਾ

ਲਾਂਗਰੀ

ਇੱਕ ਸਿੰਘ

ਦ੍ਰਿਸ਼ : ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਦਾ ਹੈ। ਅਣਗਿਣਤ ਫਕੀਰ, ਸਾਂਈਂ ਤੇ ਗਰੀਬ ਮੰਗਤੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਭੀੜ ਐਨੀ ਏ ਕਿ ਧੱਕੇ 'ਤੇ ਧੱਕਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਉੱਚੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ।

ਬੜੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦਾ ਬੰਦਾ ਖੜਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸਾਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਮੰਗਤੀ ਦਾਲ ਨਾਲ ਭਰੀ ਕਟੋਰੀ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀਆਂ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰੋਟੀਆਂ ਭੁੰਜੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ) ਉਹ ਹੋ!

ਮੰਗਤੀ : ਵੇ ਭਾਈ! ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੀ!

ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮਾਈ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਖ ਫੁੱਟੀ ਹੋਈ ਏ, ਤੂੰ ਹੀ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਸੀ। ਘਾਬਰ ਨਾ ਮਾਈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਰੋਟੀਆਂ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਾਂ-ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾ ਦੇ।

ਮੰਗਤੀ : (ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਪੱਲਾ ਫੇਰ ਕੇ) ਰੱਬ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ!

(ਸੇਵਾਦਾਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਗਤੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀਆਂ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਝਾੜ ਕੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।)

(ਕੋਲ ਖੜੇ ਇੱਕ ਬੁਢੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ) ਵੇ ਆਹਮਿਆ! ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਇੱਥੇ ਖੜਾ ਰਵੇਂਗਾ?

ਆਹਮਾ : ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਖੜ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਮੰਗਤੀ : ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ?

- ਆਹਮਾ : ਤੂੰ ਲੈ ਆਈ ਏਂ ?
- ਮੰਗਤੀ : ਆਹੋ, ਪਰ ਅੱਜ ਭੀੜ ਬਹੁਤ ਏ।
- ਆਹਮਾ : ਫੇਰ, ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਦਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ?
- ਮੰਗਤੀ : ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਾਂਈਂ ਕੋਲੋਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਰੋਟੀਆਂ ਮੰਗ ਲਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾਲ਼ ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ।
- ਆਹਮਾ : ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ?
- ਮੰਗਤੀ : ਆਹੋ, ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਚੀਂ-ਮੁੱਚੀਂ !
- ਆਹਮਾ : ਤੂੰ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਏਂ !
- ਮੰਗਤੀ : ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਨਾਲ਼ੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੜਾ ਚੰਗੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਤੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰ ਜਾ ਕੇ।
- ਆਹਮਾ : ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਖਾਂਗੇ, 'ਮਨਾ! ਰਤਾ ਕੁ ਹੋਰ ਸਬਰ ਕਰ।' ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖਣਾ ?
- ਮੰਗਤੀ : ਖੜਾ ਰਹੁ ਫੇਰ ਇੱਥੇ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ।
- ਆਹਮਾ : ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਜਾ ਕੇ, ਮੇਰਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ।
- ਮੰਗਤੀ : ਹੱਥ-ਪੈਰ ਨਾ ਹਿਲਾਏਂਗਾ, ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪਾ ਜਾਏਗਾ ?
- ਆਹਮਾ : ਉਹ ਅੱਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ਾ ਏ, ਸਭ ਨੂੰ।
(ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਮੰਗਤੀ : ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਕੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਏ !
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਰੋਟੀਆਂ ਫੜਾ ਕੇ) ਲੈ ਮਾਈ ! ਅੱਗੇ ਨਾਲ਼ੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਜੇ।
- ਮੰਗਤੀ : ਭਾਈ ! ਤੂੰ ਬੜਾ ਚੰਗੈ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਹੱਥ ਕੇ) ਅੱਖਾਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਵਾਲ਼ਾ ਭਾਈ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਮੰਗਤੀ : (ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ਼ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ) ਰੱਬ ਤੇਰੀ ਖੁਆਜੇ ਜਿੱਡੀ ਉਮਰ ਕਰੇ ! ਜੁੱਗ-ਜੁੱਗ ਜੀਵੇਂ !
(ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ) ਮਾਈ ਸਮਝਦੀ ਏ, ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੁੱਧੂ ਏ ! (ਜ਼ਰਾ ਸੋਚ ਕੇ) ਜੇ ਗਰੀਬ ਇੰਨੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦਾ 'ਮਨ ਨੀਵਾਂ' ਰਹੇ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ। (ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਬੜੀ ਮੌਜ ਨਾਲ਼ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਂਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਕੋਲ਼ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ।)
- ਬੰਦਾ : ਤੇਰੀ ਸਦਾ ਈ ਜੈ ! ਓਏ ! ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲ਼ਿਆ !

- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਜੁਆਨ! ਕੱਲ੍ਹ ਤੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੈਂ।
- ਬੰਦਾ : ਕੱਲ੍ਹ ਖਾਸ ਗੱਲ ਸੀ, ਲਾਂਗਰੀ ਨੇ ਖਾਰ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਉਸ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ।
- ਬੰਦਾ : ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ! ਇਹ ਕੀ ਹਨੇਰ ਮਾਰਦੇ ਓ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਲੰਗਰ—ਮੁਥਾਜ, ਲੰਗੜੇ, ਲੂਲ੍ਹੇ, ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬਿਆਂ ਲਈ ਏ, ਨਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੱਟੇ-ਕੱਟੇ ਕਮਾਊਆਂ ਲਈ।
- ਬੰਦਾ : ਭਾਈ, ਤੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਗਰੀਬ ਆਂ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਸਰਕਾਰੀ ਘਾਹੀ ਕਦੇ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਨੇ।
- ਘਾਹੀ : (ਸਿਰੋਂ ਫੜੇ ਵਾਂਗ) ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਦਾਂ ਪਤੈ, ਮੈਂ ਘਾਹੀ ਹਾਂ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤੈਨੂੰ ਘਾਹ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਐ।
- ਘਾਹੀ : ਭਾਈ, ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤੈ।
- ਘਾਹੀ : (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਦਾ ਪਤੈ। ਘਾਹੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੱਕ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।
- ਘਾਹੀ : ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਵੀ ਕਦੇ ਘਾਹ ਨਹੀਂ ਖੋਤਿਆ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਕਿਉਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਦੈਂ ? ਜੇ ਤੇਰਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਵਧਵਾ ਸਕਦਾਂ।
- ਘਾਹੀ : (ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ) ਨਾ, ਓਇ ਬਾਬਾ! ਮੈਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਤੇ ਹੋਰ ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੈਂ ?
- ਘਾਹੀ : ਲੰਗਰ ਦੇ ਪਰਸ਼ਾਦੇ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸੇ ਮਿਲਨ ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਸਕਦਾ ਏਂ।
- ਘਾਹੀ : ਨਹੀਂ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਏ। ਪੈਸੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਣ, ਉਹ ਖਾ-ਹੰਢਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਫੇਰ, ਨਾਲੇ ਚੋਪੜੀਆਂ ਨਾਲੇ ਦੋ-ਦੋ, ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ?
- ਘਾਹੀ : ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੇਰੀ ਦਇਆ ਰਹੀ।

- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਪਤਾ ਈ, ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਏ ?
- ਘਾਹੀ : (ਮਚਲਾ ਹੋ ਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਕੋਈ ਵੀ ਨਿੱਕਾ-ਮੋਟਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਫੇਰ ?
- ਘਾਹੀ : (ਤਰਲੇ ਨਾਲ) ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਦਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਜੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਊ, ਅੱਗੇ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਏਂ।
- ਘਾਹੀ : (ਇਕਦਮ ਬਦਲ ਕੇ) ਜਾਹ, ਦੱਸ ਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀ ਆਖਣੈ ? ਫਾਹੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ, ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤੈ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਨਾ !
- ਘਾਹੀ : ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਸੁੱਕਾ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।
- ਘਾਹੀ : ਠੀਕ ਏ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਖੂਹ-ਖਾਹ ਜਾਂ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਈ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗਾ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ) ਖੂਹ ਕਿਸੇ ਇਨਾਮੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਿਲਦੇ ਨੇ, ਐਵੇਂ !
- ਘਾਹੀ : ਇਨਾਮੀ ਕੰਮ ਜੋਗਾ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਕਿੱਥੇ ਐ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ? ਸਾਡਾ ਤੇ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ) ਕਿਸੇ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ।
- ਘਾਹੀ : ਅੱਗੇ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਾਡਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੱਥ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਕੋਈ ਚੁੱ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਹੱਸ ਕੇ) ਫੇਰ, ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਘਾਹੀ : ਭਾਈ ਜੀ, ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਜੇ ਭਾਦਰੋਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਖੋਤਣਾ ਪਏ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਓ, ਇੱਥੇ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਪਰ ਦਸਾਂ-ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਅਨੰਦ ਆਉਂਦੈ, ਓਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ।
- ਘਾਹੀ : ਚੰਗਾ, ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਅਨੰਦ ਲੈ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਲੈਂਦਾਂ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮਨਜ਼ੂਰ ਏ, ਮੈਨੂੰ ਪੱਲੀ ਤੇ ਰੰਬਾ ਲਿਆ ਦੇਈਂ।
- ਘਾਹੀ : ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਦੇਈਂ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਚੰਗਾ, ਚੰਗਾ।

- ਘਾਹੀ : ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਫੇਰ।
(ਸੇਵਾਦਾਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)
- ਆਹਮਾ : ਓਇ, ਜੁਆਨ!
- ਘਾਹੀ : ਕੀ ਹੋਇਆ ਬੁੱਢਿਆ, ਤੈਨੂੰ ?
- ਆਹਮਾ : ਐਥੇ ਕਿਤੇ ਮੇਰਾ ਪੋਤਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ?
- ਘਾਹੀ : ਪਟਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਤੇਰੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਗਲ ?
- ਆਹਮਾ : ਬੜਾ ਖਰ੍ਹਵਾ ਬੋਲਦੈਂ !
- ਘਾਹੀ : ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ।
(ਘਾਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਹਮਾ ਉਸੇ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।)
- ਮੁੰਡਾ : ਬਾਬਾ ! ਬਾਬਾ ! ਬੁੱਝ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਏ ?
- ਆਹਮਾ : (ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ) ਓਇ, ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹੈਂ ? ਉਰੇ ਕਰ ਹੱਥ, ਦੇਖਾਂ, ਕੀ ਏ ?
- ਮੁੰਡਾ : (ਹੱਥ ਛੁਡਾ ਕੇ ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ) ਮੈਂ ਨੀ ਦਿੰਦਾ।
- ਆਹਮਾ : (ਫੜ ਕੇ) ਅੱਛਾ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਚੀਜ਼ ਲੈਂਦਾ। ਦੱਸ, ਦੱਸ ਹੈ ਕੀ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਚਾਰ ਮਸੂਰੀ ਪੈਸੇ।
- ਆਹਮਾ : ਓਇ, ਕਿੱਥੋਂ ਲਏ ਨੀ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਇੱਕ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਐ।
- ਆਹਮਾ : ਕਿਹੜੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਹੈ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਾਣਾ ਜਿਹਾ। ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਨਠਾ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਮਿਲ ਗਏ।
- ਆਹਮਾ : ਕਾਕਾ ! ਉਹ ਕਿਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਮਹਾਰਾਜਾ !
- ਆਹਮਾ : ਆਹੋ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੈਂ।
- ਮੁੰਡਾ : ਮਹਾਰਾਜੇ ਕਿਤੇ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ? ਉਹਦੇ ਤਾਂ ਕੱਪੜੇ ਐਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸੀ।
- ਆਹਮਾ : ਪੁੱਤਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਏ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਪੱਗ ਉਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਬੰਨ੍ਹ ਛੱਡੀ।
- ਮੁੰਡਾ : ਕਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਏ, ਬਾਬਾ ?

- ਆਹਮਾ : ਇੱਕ ਵਾਰ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਚਕਰੀਆਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੂਹ ਲੱਗ ਗਈ, ਮੈਂ ਪੱਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਾਨੂੰ ਖੱਡੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।
- ਮੁੰਡਾ : ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਲਵੇਗਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ?
- ਆਹਮਾ : ਕਾਕਾ, ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ, ਅਸੀਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗਰੀਬ ਜੁਲਾਹੇ ! ਕਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਭੋਜ, ਕਿੱਥੇ ਗੰਗੂ ਤੇਲੀ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਨਾਲੇ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦੈਂ, ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦਾ ਮਾਈ-ਬਾਪ ਹੁੰਦੈਂ।
- ਆਹਮਾ : ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਐ ਪਰ.....
- ਮੁੰਡਾ : ਫੇਰ, ਮਾਪੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ?
- ਆਹਮਾ : ਬੱਚਾ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬੜੇ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। (ਗੱਲ ਟਾਲਨ ਲਈ) ਦੇਖ ਖਾਂ, ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਆਦਮੀ ਰਹਿ ਗਏ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ।
- ਆਹਮਾ : ਚੱਲ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਵੀ ਰੋਟੀ ਲੈ ਆਈਏ, ਫੜ ਮੇਰਾ ਸੋਟਾ।
(ਮੁੰਡਾ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਆਹਮਾ : ਭਾਈ ਜੀ! ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਰੁੱਖਾ-ਮਿੱਸਾ ਪਰਸ਼ਾਦਾ।
- ਲਾਂਗਰੀ : ਬੁੱਢਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਗ ਆਈ ਏ ?
- ਆਹਮਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਿਰੋਕਣਾ ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾਂ।
- ਲਾਂਗਰੀ : ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੈਣਾ ਸੀ।
- ਆਹਮਾ : ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਮਾਰੇਗਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋ ਨਹੀਂ ਨਾ!
- ਲਾਂਗਰੀ : ਜਾਹ ਫੇਰ, ਹੁਣ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵੀਂ।
- ਮੁੰਡਾ : ਬਾਬਾ! ਬਾਬਾ!!
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ?
- ਲਾਂਗਰੀ : ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਣੀ ਏ, ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਇਹ ਬੁੱਢਾ ਹੁਣ ਆਇਆ ਏ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਸਭ ਕੁਝ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ?
- ਲਾਂਗਰੀ : ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁੱਕੀ ਰਸਦ ਦੇ ਦਿਓ।
- ਆਹਮਾ : ਅੱਲਾ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ!
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਰਸਦ ਦੇ ਦਿਓ।

- ਲਾਂਗਰੀ : (ਅਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਕੇ) ਹੁਣੇ ਦਿੰਦਾਂ ਜੀ !
- ਆਹਮਾ : ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫੇਰ ਆਵਾਂਗਾ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਚਲੋ, ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਦੇ ਦਿਓ।
- ਲਾਂਗਰੀ : ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ, ਜੀ।
(ਲਾਂਗਰੀ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)
- ਮੁੰਡਾ : (ਹੌਲੀ) ਬਾਬਾ! ਬਾਬਾ!!
- ਆਹਮਾ : ਕਿਉਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਈ ? ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿ।
(ਮੁੰਡਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵੱਲ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।)
(ਲਾਂਗਰੀ ਰਸਦ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।)
- ਲਾਂਗਰੀ : ਲੈ ਬਾਬਾ, ਕੱਪੜੇ ਸਣੇ ਚੁੱਕ ਲੈ, ਜਾਹ।
- ਆਹਮਾ : ਕਾਕਾ, ਚੁਕਾਏਂਗਾ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਮੈਥੋਂ ਨੀ ਚੁੱਕ ਹੋਣਾ, ਭਾਰ ਬਹੁਤਾ।
(ਦੋਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਖੀਰ ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)
- ਆਹਮਾ : ਹੁਣ ਕਿੱਦਾਂ ਕਰੀਏ, ਬੱਚਾ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੁਣ ਲੈ ਜਾਨੇ ਆਂ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਫਿਰ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ।
(ਸੇਵਾਦਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।)
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਕੀ ਗੱਲ ਏ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਬਾਬਾ! ਬਾਬਾ!!
- ਆਹਮਾ : ਓਇ, ਗੱਲ ਵੀ ਕਰ!
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਬਾਬਾ, ਬਹੁਤਾ ਭਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜੇ ?
- ਆਹਮਾ : ਜੀ, ਲਾਲਚ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਲਿਆ ਮੈਂ ਛੱਡ ਆਵਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਜਾਣੈਂ ?
- ਆਹਮਾ : ਰੱਬ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ, ਮੋਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਚੁੱਕ ਕੇ) ਆਈ ਜਾ ਫੇਰ, ਮੇਰੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ।
- ਮੁੰਡਾ : (ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ) ਬਾਬਾ! ਇਹ ਓਹੀ ਏ, ਕਾਣਾ ਬਾਬਾ; ਜਿਨ੍ਹੇ ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ?

- ਆਹਮਾ : (ਹੱਥੋਂ ਸੋਟੀ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ) ਕਿਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ?
- ਮੁੰਡਾ : ਤੂੰ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ।
- ਸਿੰਘ : ਜੈ, ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ!
- (ਸੇਵਾਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਹਮਾ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।)
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਬਾਬਾ! ਕੀ ਹੋਇਆ ?
- ਆਹਮਾ : ਹਜ਼ੂਰ! ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਤੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ, ਬਾਬਾ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਾਂ।
- ਆਹਮਾ : ਗਰੀਬਨਵਾਜ਼, ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ।
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਹੱਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ) ਤੂੰ ਸ਼ਤਾਨ ਏਂ, ਤੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦਿਆ ਕਰਨੇ। ਬਾਬਾ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਬੇਲੀ ਏਂ। ਚੇਤੇ ਈ ਨਾ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਏ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।
- ਆਹਮਾ : (ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਹਜ਼ੂਰ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤੇ ?
- ਸੇਵਾਦਾਰ : ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਏ ?
- ਆਹਮਾ : (ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਢਹਿ ਕੇ) ਗਰੀਬਨਵਾਜ਼, ਬਖਸ਼ੋ!
- ਸੇਵਾਦਾਰ : (ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਾ ਲੈ ਕੇ) ਜਾਹ ਬਾਬਾ, ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਏਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਹੁਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।
- ਆਹਮਾ : ਅੰਨ ਦਾਤਾ! ਤੇਰਾ ਦੋਹੀਂ ਜਹਾਨੀ ਜਸ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੇ ਗਰੀਬਾਂ ਕੋਲ ਸਿਵਾਏ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ, ਹੋਰ ਹੈ ਵੀ ਕੀ ? ਤੇਰੀ ਜੈ ਹੋਵੇ!
- (ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਰਸਦ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।)

(ਪਰਦਾ)

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ :

- (ੳ) ਲੰਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈਣ ਆਈ ਮੰਗਤੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ?

- (ਅ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਗਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚਲਾਇਆ ਸੀ ?
- (ੲ) ਸੇਵਾਦਾਰ ਘਾਹੀ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
- (ਸ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਘਾਹੀ ਕਿਉਂ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ?
- (ਹ) ਆਹਮਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੀ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
- (ਕ) ਆਹਮੇ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣ ਹੋਈ ?

2. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਦੋਹਾਂ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝੋ :

ਅੱਡੀਆਂ	:	ਏਡਿਯਾਂ	ਜੁਆਨ	:	ਜਵਾਨ	ਅਣਗਿਣਤ	:	ਅਨਗਿਨਤ
ਮਰਜ਼ੀ	:	ਮਰਜ਼ੀ	ਪੱਲਾ	:	ਪਲਲੂ	ਬੰਨ੍ਹਣਾ	:	ਬਾੱਧਨਾ
ਚਲਾਕ	:	ਚਾਲਾਕ	ਸੁੱਕੀ	:	ਸੂਰਕੀ	ਅੱਧੀ	:	ਆਧੀ
ਬੁੱਧੂ	:	ਬੁਢੂ	ਪਰਜਾ	:	ਪ੍ਰ ਜਾ	ਬੱਚਾ	:	ਬਚਚਾ

3. ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਇੱਕੋ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਸਮਝੋ :

ਪਰਸ਼ਾਦਾ	:	ਚਧਾਤੀ
ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ	:	ਦੇਰ - ਸਕੇਰ
ਫਿਕਰ	:	ਚਿੰਨਤਾ
ਮੁੰਡਾ	:	ਲਭ ਕਾ
ਚਿੱਟਾ	:	ਸਫੇਦ
ਕਿੱਦਾਂ	:	ਕੈਸੇ
ਖਰੁਵਾ	:	ਖੁਰਦਰਾ
ਮਗਰ-ਮਗਰ	:	ਧੀਛੇ - ਧੀਛੇ
ਭੁੰਜੇ	:	ਜ਼ਮੀਨ ਪਰ
ਭਾਦਰੋਂ	:	ਸਾਫ਼ ਪਦ
ਮੁਥਾਜ	:	ਨਿਰਮਰ
ਸਣੇ	:	ਸਮੇਤ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (1) ਮੰਗਤੀ ਦੀ ਕਿਸ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?
(ੳ) ਘਾਹੀ (ਅ) ਸੇਵਾਦਾਰ
(ੲ) ਲਾਂਗਰੀ
- (2) “ਸਰਕਾਰੀ ਘਾਹੀ ਕਦੇ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।” ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਹੇ ?
(ੳ) ਮੁੰਡਾ (ਅ) ਇੱਕ ਸਿੰਘ
(ੲ) ਸੇਵਾਦਾਰ
- (3) ਲੰਗਰ ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਂਗਰੀ ਬੁੱਢੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?
(ੳ) ਨਕਦੀ (ਅ) ਸੁੱਕੀ ਰਸਦ
(ੲ) ਕੱਪੜੇ
- (4) ਸੇਵਾਦਾਰ ਕੌਣ ਸੀ ?
(ੳ) ਮਹਾਰਾਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਅ) ਆਹਮਾ
(ੲ) ਲਾਂਗਰੀ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (1) ਸੇਵਾਦਾਰ ਦਾ ਕੱਦ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ ?
- (2) ਰੋਟੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਮੰਗਤੀ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ?
- (3) ਆਹਮੇ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ?
- (4) “ਗਰੀਬਨਵਾਜ਼ ਬਖਸ਼ੋ”, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਅਣਗਿਣਤ, ਲੰਗਰ, ਘਾਹੀ, ਭੇਸ, ਪਰਸ਼ਾਦਾ

2. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਵੇ ਭਾਈ! ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ _____ ਹੋਈਆਂ ਨੀ।
2. ਕੋਈ ਵੀ ਨਿੱਕਾ-ਮੋਟਾ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ _____ ਵਿੱਚੋਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ।
3. ਅੱਗੇ _____ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

4. ਭਾਈ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਏ _____ ਪਰਸ਼ਾਦਾ।
5. ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ _____ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਏ ?

5. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਸਾਦਾ	ਸਾਧਾਰਨ	Simple
ਭੀੜ	_____	_____
ਚਲਾਕ	_____	_____
ਮੁਲਾਜ਼ਮ	_____	_____
ਬੇਲੀ	_____	_____

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਸਾਮਣੇ	_____
ਬਜੀਰ	_____
ਸੌਂਹ	_____
ਛਤਾਨ	_____
ਬੰਨਦਾ	_____

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ ਖਿਡਾਓ।

* * *